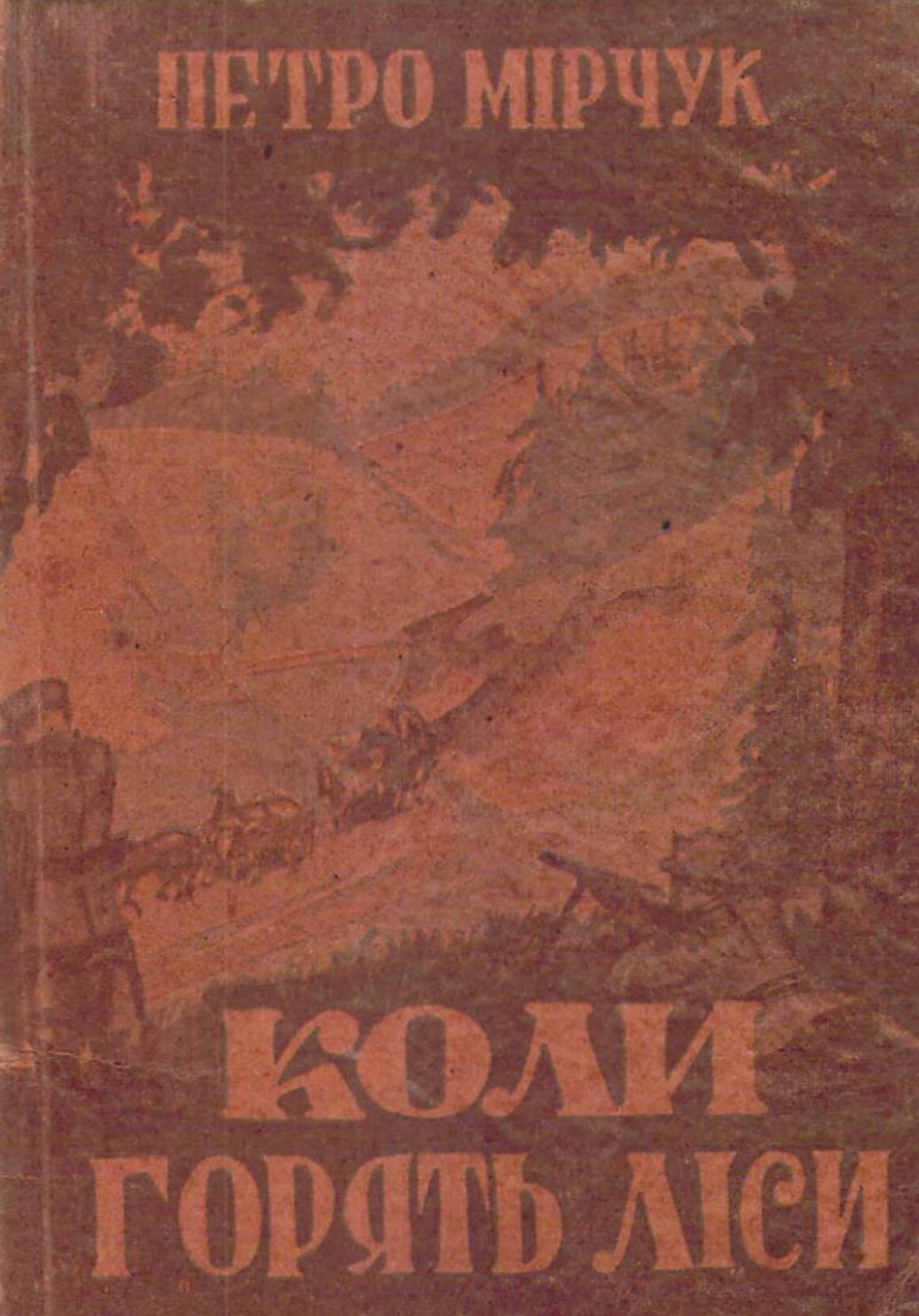

ПЕТРО МІРЧУК

КОЛИ
ГОРЯТЬ ЛІСИ

П. МІРЧУК

Коли горять ліси

Кооперативне Видавництво

«ЗАГРАВА»

1947

P. Mirchook.
«When the woods burn».

I

У нас якось інакше цвітуть каштани, інакше пахнуть вони, інакше навіть зселяють їхні широкі листи. І, мабуть, інакше виглядає небо, хоч укрите тими самими зірками і той самий місяць увечері по ньому пливе. Весна пахне розкішно і розворушує приспані сили в душі і розбурхує кров також і тут. А все таки якось інакше. І в найгарніші хвилини погідної весняної ночі не захоплює своєю красою розцвіла, зазеленіла природа Німеччини. Душа тужить за Україною.

Так думав Дмитро, дивлячись крізь відчинені вікна у темінню сповиту весняну ніч. Йому згадалися такі ж весняні ночі, що він їх рік тому провів в Україні, а перш за все те, що найбільш зуміло надати чару тим ночам: чорноока Любця...

Це було ген далеко звідси, над берегом бурхливого Дніпра, у Дніпропетровську. Як живі, стали перед його очима картини

поруйнованого міста і ті люди, що серед них він жив. З молодечим запалом, з захопленням зайшов він був сюди, пішки мандруючи отак аж від Збруча, і залишився тут з наказу організації. Положення дедалі ускладнювалося, або, можна теж сказати, вияснявалося. На визволеній від одного наїзника землі треба було організувати нове життя й розпочинати збройну боротьбу проти другого наїзника. Треба було знову ховатися в підпілля, жити подвійним життям, як ще колись до війни. Дмитро швидко порозумівся з міськими людьми, знайшов спільну мову із тими, що горіли святим завзяттям правдивої боротьби, і став організувати все так, як вважав за потрібне і як було йому доручено. Для замилення очей Гестапа, що пильно придивлялось до всього, він вгруз у кооперацію. Для того, щоб могли втягнути молодь до праці і приглянутися зблизька до неї, zorganizував товариський клуб. Тут сходилися студенти й робітництво.

Одного вечора з його знайомою Наталкою прийшла нова молода студентка. Розсміяна, весела, начеб того, що діялося навколо, вона зовсім не помічала. Дмитро теж зустрів її безжурністю. Молода, чорноока дівчина назвала невизначно, як це звичайно буває у панночок, своє прізвище, так що Дмитро його не дочув. Та йому це й байдуже. Він запам'ятав собі її ім'я, що

зразу ж видалося йому таким солодким, як і ціла невеличка постать Любці.

Він розповідав щось веселе. Згадував про минуле, а потім знов перейшов на питання сучасности, переплітаючи безжурність із серйозними роздумуваннями. Увечері відпровадив її додому.

Другого дня зустрівся з нею знов. Зайнятий своєю працею, поборюючи її труднощі, звертаючи увагу на всі небезпеки, що стояли круг нього та його друзів, він все таки знаходив час на те, щоб майже кожного вечора зустрічатися з нею. І сам не помітив, коли одного разу на прощанні їхні уста злучилися в гарячій поцілунку, що був виявом палкого кохання. Про своє кохання говорили вони мало. Воно було біля них, більше — воно було в них самих, в їхніх серцях, в їхній крові і в їхніх молодих душах.

Говорили про все, і, на диво, розуміли одне одного в усьому, часто навіть без слів, байдуже, що всю свою молодість провели вони в двох зовсім різних світах.

Та небезпеки чигали на них. Одного вечора Дмитро не встиг вийти на побачення. У провулку його заскочили Гестапівці. Відстрілюватись не було часу; до того ж було неможливо стріляти, зважаючи на те, що в тюрмі сиділо троє друзів, яких відразу ж розстріляли б, коли б він, рятуючись від арешту, забив бодай одного Гестапівця.

Сірі, холодні мури відділили його від світу. Маленьке віконце пропусало крізь густі ґрати лише жмуток світла та квадратик синього неба. Самота вхопила його в свої обійми, розлучивши з бурхливою багатогранною революційною життя під час змагання двох велетнів. Часто ставала перед очима його душі Любця. Чи знає вона, де він тепер? Чи знає, чого він не прийшов до неї ввечері, як завжди, хоч умовився був попереднього дня? Так хотілося б подати вістку до неї!.. Та не було змоги. Послати записку небезпечно, щоб не наражувати її на небезпеку, а, крім того, так воно якось склалося, що він і не довідався її прізвища. У революційній праці привик він не питатися своїх знайомих про нього, вживаючи тільки імени, і мимоволі застосував це правило й до неї.

На допитах пройшло кілька тижнів. Само собою, важко молодому хлопцеві, що перед ним розгортається життя, погодитися з думкою про те, що треба буде виректися всього, що треба буде стратити все і при глухому пострілі та при свисті куль попрощатися з життям. А все таки він погодився з тим. Закон революційної боротьби твердий і неблаганний. Говорив же ж він сам колись про добу жорстоку, як вовчиця: вона й стала оце перед ним, ще більш принадна своєю бурхливістю, як була колись в уяві, та рівночасно ще більш жорстока. В таких умовах немає місця

на сентимент. Треба вміти спокійно сприйняти все і бути твердим, як і сама доба.

Та несподівано події прибрали зовсім інший хід. Одного вечора відчинили його камеру і покликали на коридор. Ключник держав у руках якийсь папір. Ідучи коридором, Дмитро прочитав понад плече ключника наказ про переведення його до Києва. У ждальні чекали на нього два Гестапівські старшини. Ключник засалютував їм і передав Дмитра. Ті зміряли його очима і, показуючи свої пістолі, пояснили йому через перекладача, що він мусить слухняно піддатися їхнім наказам, бо при всякій спробі втечі чи непослуху вони його зараз же застрелять. Його посадили до авто. Мотор нетерпляче забурчав, і авто помчалось. Коли ж вони виїхали за місто, старшини сховали свої пістолі до кишені і сказали йому по-українськи:

— Звільнити вас нам удалося. Ми виконали наказ організації вирвати вас з тюрми. Тут ось для вас документи. Вони допоможуть вам перейти кордон. Положення напружене. В Києві розкрито сітку і вистріляно весь обласний провід із Мироном на чолі. Ви мусите зараз же їхати далі, щоб у найближчих днях бути на місці. Ми відставимо вас за Збруч. Дальші інструкції одержите на адресу, що її подамо у Кракові.

Так хотілося Дмитрові поділитися своєю радістю з Любцею, так хотілося знати, що

робила вона в той час, як сидів він у тюрмі, і що вона думає про нього сьогодні! Чи, може, забула, чи чує до нього жаль, думаючи, що він кудись утік, слова їй не сказавши, чи може тужить і жде? Та казати друзям, що врятували його, про те, не можна. Питатися їх соромно, — вони ж зовсім йому незнайомі. Вони бачать у ньому тільки революціонера, може, в їхній уяві далекого від усяких особистих почувань.

Він не питався їх, не розповідав нічого і записок ніяких не передавав. Щасливо доїхав до Львова, звідти зараз же до Кракова, а там чекали вже на нього документи для переїзду в Німеччину. Писати Любці про те, що він тут? Чи варто? Хто знає, що буде з ним: він тут під іншим прізвиськом, із підробленими документами. При писанні листів воно може виявитися і наразити на небезпеку не тільки його, а власне її. До того ж, хто знає, що буде з ним? Кожної хвили можуть з'явитися знову Гестапівці і забрати його до кацету, або вбити на місці під час збройного поєдинку. Нащо ж їй подавати тоді надії і тримати в непевності? Вона, мабуть, забула вже про нього, погодилася з думкою, що він з'явився неждано, як сотки інших, і так само неждано зник. У нього залишиться вона незабутнім спомином назавжди. Хотілося б, дуже хотілося, щоб не тільки спомин про неї, але сама вона була тут,

біля нього, або щоб хоч одержати що місяця дорогого листа, що приніс би в далеку чужину чар її душі і запах розкішної України. Та треба бути твердим, як сама боротьба.

В безупинній праці на фабриці, в невтомному виконванні організаційних завдань старався забути про особисте життя. Та час від часу воно само пригадувалося.

Сьогодні чомусь особливо чітко пригадалося йому минуле. Можливо, причиною цього був той же таки запах розквітлої весни і та сама синь погідного, весняного неба, що були й тоді, при зустрічах із Любцею.

Його задуму перервав стукіт до дверей. Хтось прийшов до нього.

— Входить! — гукнув Дмитро по-німецьки.

Відчинились двері. Дмитро глянув і враз заплющив очі та потер чоло, щоб переконатися себе, що не привиджується на яві те, про що думав перед хвилиною. Та ні! В дверях стояла Любця. Така сама усміхнена, безжурна, як тоді, коли побачив її вперше, така ж чарівна й принадна. Тільки в очах її горіло тепер якийсь захоплення, заганняючи в кутики тінь смутку і задуми.

— Любця! — скрикнув Дмитро, і їхні уста, як рік тому, злучилися знову в гарячому поцілунку.

... Тиха весняна ніч лягла на місто. Змовкли стукоти закаблуків по хідниках. Тільки

- десь у сусідстві дзвеніли ще монотонно слова радієвого спікера про те, що німецькі війська успішно відбили наступ большевиків у районі Харкова. А вони сиділи, тісно притиснувшись одне до одного, і згадували минуле.

— Я скоро довідалася про те, що сталося з тобою, — казала Любця. — Хотіла передати тобі щось, або добитися побачення, та надаремно. За арештованими самостійниками було зачинене все подвійними замками. Доступу до них не було ніякого. Я знала про те, що чекає на тебе, але вірила, що ти таки вирнешся з їхніх пазурів. Вечорами бувала я часто біля руїн, під креслатим каштаном, де ми зустрічалися, і ждала, чи не прийдеш ти. Про приготування твого визволення мені не казав ніхто, все робилося в найбільшій таємниці. Та все таки, коли воно щасливо вдалося, я довідалася про це від Наташки. Через неї вдалося мені розвідати і про те, де ти дівся, і одержати твою адресу. Я зголосилася добровільно на працю до Німеччини і мені дозволили приїхати туди, куди я хотіла. Отак я й приїхала сюди.

Дмитро розказував їй про свої переживання, про своє життя в тюрмі, про втечу і про те, як живеться йому тут. Розказував їй і про свою тугу за рідними сторонами та за нею.

— Але тобі час відпочити після дороги, — завважив він під кінець. — У моєї

господині, де я мешкаю, є вільний покій, там ти й заночуєш. Сьогодні тобі їхати вже нікуди.

Він полагодив з господинею справу кімнатки для нічлігу і, відпровадивши Любцю, повернувся до себе.

Було вже пізно. Дмитро, стомлений цілоденною працею, заснув швидко і спав всю ніч, мов забитий.

Настирливий стукіт у двері вирвав його вранці з обіймів розкішного сну, як увечері попереднього дня з обіймів споминів. Дмитро невдоволено розкрив очі. Йому хотілося ще поспати. Крізь вікно падав слабенький проблеск ранку. — «Чи то вже шоста?» — подумав він. Глянув на годинник і ствердив з приємністю, що було тільки пів до шостої. «Чого ж тоді господиня будить скорше, як звичайно?» — здивувався він.

Відповідь прийшла швидко. Двері з розмахом відчинилися і в кімнату увійшов його товариш Тарас. Дмитро зірвався з ліжка і, попросивши Тараса сісти, став збиратися. Тарас був зв'язковим організації, а тому Дмитро зрозумів, що тут ідеться про якусь пильну справу. На запит, що нового, Тарас, замість відповіді, подав йому коротеньку зашифровану записку. Дмитро уважно її прочитав і відчув, що йому стало якось прикро від свідомости того, що цей лист означає. В перекладі на зрозумілу мову там стояло:

«Ви зобов'язані негайно переїхати до краю. Вас ждуть. Вам призначено важливе завдання в УПА. Вказівки про час і спосіб переходу дасть вам зв'язковий».

— Тобі відомий зміст записки? — спитав Дмитро товариша.

— Так, знаю.

— Ти повинен дати мені деякі вказівки.

— Так, — відказав Тарас. — Я мушу до- ставити тебе до словацького кордону. Там ждатиме тебе другий зв'язковий.

— Коли ми повинні виїхати звідсіля?

— За годину від'їжджає поїзд. Ось тут усі потрібні папери. Мусимо поспішати, бо папери викрадено в німецького стар- шини і, поки він успе повідомити про це компетентні чинники, ми мусимо бути вже на кордоні.

— Так, значить, я повинен зараз же йти з тобою?

— Авжеж. Саме для цього так рано я й прийшов, щоб застати тебе ще в ліжку.

Дмитро помовчав. В його душі скипіло від різних почувань. Як же ж воно так? Це справді ніби глум долі. Якраз сьогодні, коли він повинен залишитися коло Любці, приходить наказ негайно їхати. Хіба збудити її і сказати про все? Чи ж повірять вона. Це ж виглядає так, начеб він умисне тікав від неї зараз же, як тільки вона з'явилася у нього. Так дов- го не бачилися вони, так довго ні одного слова не написав він до неї, виправдуючись

вчора, що не знав її адреси, а сьогодні знову від'їздить кудись у невідоме, для чого і куди саме? І знову залишати її на чужині, без помочі і без сподіваного тепла дружби? Чи може запротестувати і не виконати наказу, заявити, що зв'язковий прийшов не вчас і що справи стоять так, що виконати наказу він не може? Аджеж він теж має право жити хоч трохи, як всі, мати щось для себе самого від життя, він же ж багато жертв приніс уже досі й не тікає від дальшої праці, а тільки хоче не зруйнувати свого особистого щастя, що тут ось саме усміхається до нього.

Ці важкі думки прокотилися по душі, як літня буря. Сильна своєю натугою, але короткотривала. Він перемиг її. Мовчки потер рукою чоло і, закусивши уста, кинув Тарасові:

— Зажди кілька хвилин, я мушу написати коротенького листа. До поїзда встигнемо.

Не ждучи відповіді, вирвав з записника аркушик і став писати. Слова пливли від серця, щирі й одверті. Він писав їй правду: дістав наказ виїхати до Краю, і мусить його виконати. Про подробиці, певна річ, писати не може. Не знає, чи вона повірить йому, але він присягається своєю честю, що залишився і залишиться вірним їй у своїх почуваннях. Віддав би все, щоб бути біля неї, та час такий, що

надто дорожити собою не можна, є спра-
ви важливіші. Бо «коли горять ліси, не
час жаліти рож». Він вірить, що вони
ще побачаться, та все ж залишає їй ціл-
ком вільну руку. Хай вона зовсім не зв'я-
зує себе тим і робить так, як буде най-
краще для неї.

Поклавши записку в коверту, заадресу-
вав її і кинув на бюро. Так хотілося
ще зайти до кімнати, де спала Любця, і
попрощатися! Але стримав себе. Часу ж
мало, вступивши, треба буде задержатися,
щоб вияснити все, а цього робити не
вільно. До того ж на кордоні жде зв'яз-
ковий, і він не сміє наражувати його на
небезпеку, не прибувши в час. Мусить іти,
не попрощавшись.

Проходячи повз її двері, таки задер-
жався. Затамувавши подих, прислухався —
Любця спить. Заглянув у дірку від ключа
і побачив її усміхнене, сонне обличчя.
Усім своїм еством вдивлявся в це любе
обличчя, та, зараз же опанувавши себе,
відірвався і тихим кроком пішов за Та-
расом.

До поїзда прийшли саме вчас. Купили бі-
лети, і незабаром були вже у Відні. Тут треба
було пересідати. Проходячи пероном, зу-
стрів знайомих, інженера Ковалика і студен-
та Товканюка. Вклонився їм на ходу і за-
йшов у вагон. Хотів ні про що не думати.
Хотів заслухатись в стукіт колес, у ритм
вагона, задивитися в зеленіючий краєвид,

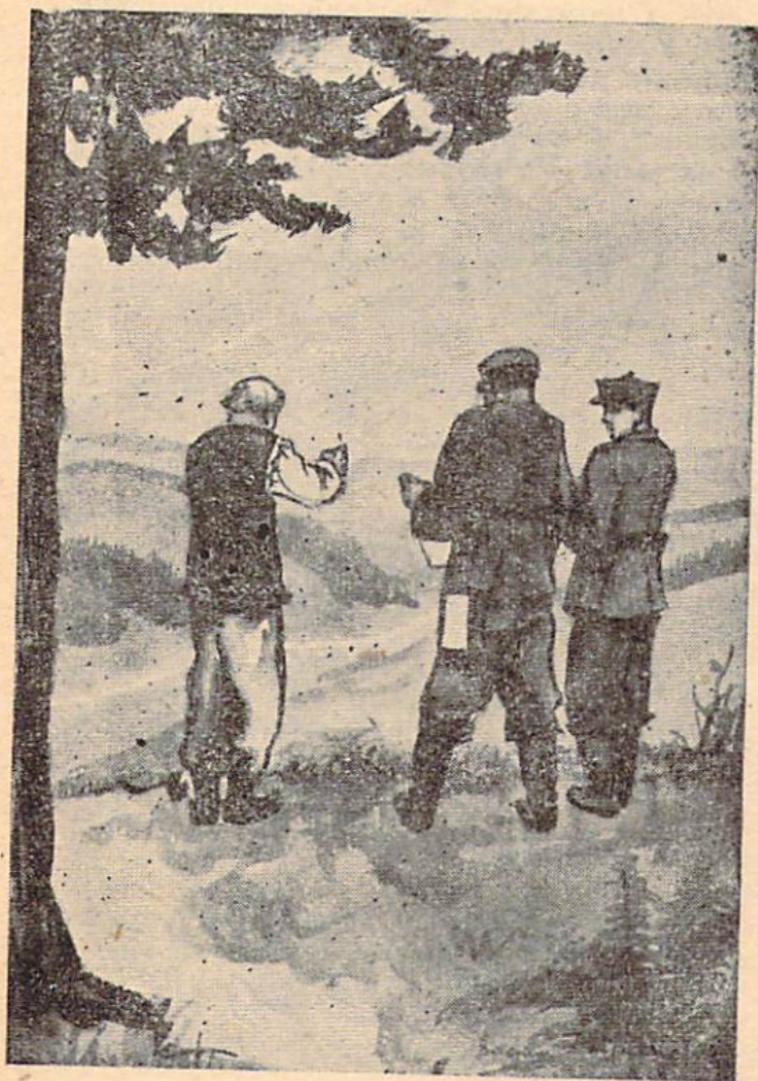
мчатися і мчатися бездумно у даль, що приближала до рідних сторін.

Та зустріч з Коваликом і Товканюком викликала в нього знову хвилю дум. Як це воно так? — бунтувалося щось у душі. — Хіба ж воно й справді немає на світі справедливості? Ось йому доводиться вже з молодих літ весь час скитатися, ховаючись від поліції, зректися всіх особистих приємностей, наражатися безперервно на небезпеки і викликати застереження своєю поведінкою, часом навіть у своїх рідних. А такі, як Ковалик і Товканюк, живуть собі безжурно, спокійно і вигідно. З усіма добрі, нікому не супротивляться, шанують усяку владу, що, мовляв, від Бога походить, безпечні за кожного режиму. Шановний інженер працював собі спокійно за Польщі, десь там на Познанщині, добре заробляв і від часу до часу посилав десятку чи дві золотих на "Рідну Школу", за що вихваляли його в часописах, як визначного патріота, що пам'ятає про свій народ. А двічі стільки посилав він на "Школу людову", чи на "Пожичку народу", чим здобував собі ім'я порядного громадянина Речі Посполитої. Війна захопила його в дорозі, як він з кількома великими валізами, напакованими різним добром, тікав з Познанщини у Краків. Тут зголосився зараз до Українського Комітету, і виголосив на найближчих сходинах надзвичайно патріотичну промову, за що

Його нагороджено оплесками і вибрано навіть на члена комітету. Примістившись у Кракові, обернувся він швидко на "фольксдойчера" і одержав вигідне становище "тройгендера", що давало неабиякий дохід. Повернувшись до краю, пробував був розбити політичну кар'єру в нових умовах, та швидко махнув на все рукою, бо похопився швидко, що це сьогодні — річ небезпечна. Через те виїхав до Німеччини і тут зайняв вигідне становище, не зрікаючись претензій на політичного провідника. І знов живе вигідно. Коли виграє Німеччина, напевно зуміє перекинутися на нову течію і, граючи сміливо під такт нової мелодії, влаштується знову вигідно і безпечно, і громитиме, певно, знову таких, як він, Дмитро, так, як громить сьогодні. А загал, мабуть, і тоді вважатиме його за визначного і розумного громадянина, бо він пошле від часу до часу якусь лепту на народню ціль... Або оцей студент Товканюк, гідний наслідник Ковалюка. Студент лише тому, що це звільняє його від обов'язку праці.

— Та лихо з ними! — урвав свої невеселі роздумування Дмитро. — Хіба ж можна поважно застановлятися над такими молодцями? Хіба можна вимагати, щоб у нас, при тих важких умовах, в яких ми живемо, були кращі відносини, ніж у всіх інших народів? Чи ж можна вимагати, щоб народ складався з самих лише ідейних та

чесних громадян? Ковалики та Товканюки є в кожному народі. Його праця, його посвята не для них. Йому треба виконувати свої обов'язки з огляду на когось іншого. А чи хто зуміє оцінити його, як слід, чи ні — байдуже! Головне, власне сумління. А щоб бути з ним в порядку, він мусить зробити те, що робить: виконати наказ і прибути на призначений пост.

II.

— Тут ми вже безпечні, — усміхнувся задоволено Сокіл, що переводив Дмитра через чесько-галицький кордон. — Ми вже за десять кілометрів від кордону, і прикордонники тут не вештаються. А в повіті залага малярська. Вона мало цікавиться цивільним населенням. Тепер можемо вільно відпочити і спокійно поспати.

Вони зайшли на якесь подвір'я. Сокіл постукав у вікно. З хижі вийшла старенька бойкиня, привіталася з Соколом і ввела їх у хату.

— Ми до вас на відпочинок, — сказав Сокіл.

— Гість в дім, Бог в дім, — відказала господиня. — Сідайте, будь ласка, до столу та з'їжте вперед вечерю, бо, певно, зголодніли, мандруючи по горах. Ось хвильку заждіть, хай зогрію тільки дещо.

Вона запнула хустиною вікно і пішла до кухні.

Дмитро перейшов до ванькиру. Тут не

світилось. І хоч він був змучений дорогою, але хотілося дихнути ще трохи свіжим повітрям та полюбуватися красою рідних гір. У місячному сяйві, в погідну весняну ніч вони виглядали особливо принадно й мальовничо. Ніби таємні постаті казкових велетнів, зарисовувалися могутні шпилі. Далекі обрії зливалися з верхами і окутували їх сутінком ночі. Ліс стиха шумів, ніби розповідав казку про знайомих і рідних. Близькість рідної природи відчув Дмитро сьогодні особливо гостро після довгого часу розлуки. Він схилився на відчинене вікно і, задивившись у далечинь, потонував у задумі.

— Просимо до вечері! — заглянула у ванькир господиня.

Дмитро повернувся в кімнату, напився гарячого молока, з'їв вівсяника, випив з апетитом нам'яко зварене яйце. Подякувавши гостинній господині, встав, щоб іти на нічліг.

— Заночуєте в хаті? — звернулася господиня до Сокола.

— Ні, — відказав за Сокола Дмитро, — у вас, як я помітив, є оборіг з сіном. Там ми й заночуємо. Люблю спати на вільному повітрі. Та й безпечніше воно...

— Як ваша воля, — погодилася господиня.

Побажавши доброї ночі, вийшли вони на подвір'я і, видряпавшись на оборіг, зарилися в сіно. Господиня не забула дати

їм коци та кожух, щоб було чим накрив-
тися.

Після мандрівки по горах та після нер-
вового напруження при переході кордону,
заснулося швидко і спалося дуже смачно.
Свіже гірське повітря та запах сіна п'яни-
ли обох і навівали приємні сни.

Ніч промайнула. Світало, коли Дмитро
прокинувся, зачувши якийсь гамір. Він
виглянув з оборога і помітив на подвір'ї
озброєний відділ. З несподіванки у нього
аж дух захопило. Повернув очі на Соко-
ла і помітив, що той також не спав, а,
притиснувшись міцно до сіна, вдивлявся
широко розкритими очима в несподіва-
них гостей.

— Гестапо! — шепнув Дмитро.

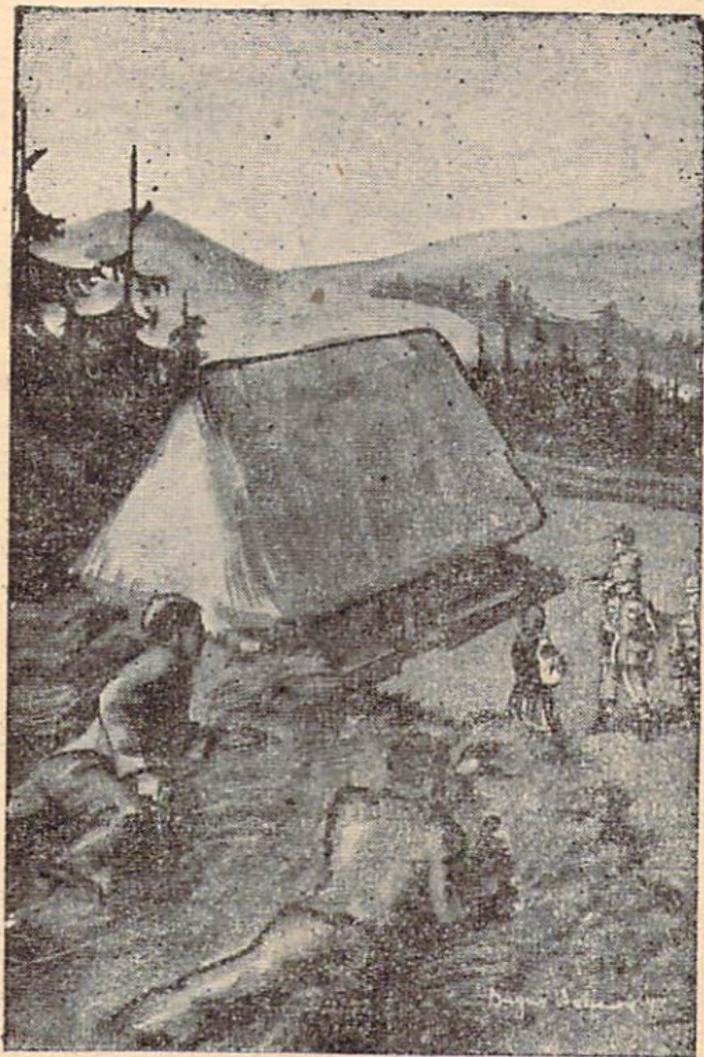
— Вони! — притакнув Сокол. — Їх тут
звичайно ніколи не буває. Пождімо, спо-
діваюся, що вони зараз підуть геть.

Обидва принишкли, не ворущачись.

Гестапівці розмовляли з господинею.

— Кажу вам, що в мене немає нікого, —
запевняла голосно господиня. — А коли
не вірите, прошу зайти до хати і розди-
витися. Від вчора до мене ніхто не захо-
див, навіть з сусідів.

— Ну, гаразд, — відказав польською мо-
вою Гестапівець. — Ми вам віримо, але
подвір'я ми докладно перешукаємо. Тіль-
ки попереджаємо вас, що коли б ви пере-
ховували втікачів та ворогів Райху, тоді і
хижа ваша і клуня піде з димом, а вам теж

не надто приемний гостинець дістанеться.
Він повернувся до своїх товаришів і дав їм наказ. Ті скинули машинкові пістолі з плечей і оточили подвір'я.

— Будуть шукати! — озвався Сокіл.

Він витяг знізд голови пістолю і, заглянувши до магазина, відбезпечив замок. Дмитро теж сягнув по свою зброю, приготівляючись до оборони. Але враз йому стала перед очима гостинна господиня і її молоденька доня, що про неї вона вчора згадувала. Він усвідомив собі, що після їхньої оборони прийде кара, жорстока й безоглядна, якраз на оцих людей, що прийняли їх зі щирим серцем. В першій хвилині, побачивши Гестапівців і пригадавши собі понурі, тюремні стіни, мариво слідчих тортур та загрозу смерти, вирішив був не здаватися ні за яку ціну живим у руки ворога. Ощадно розсилаючи ворогові револьверні набойі, думав він битися доостанку, залишаючи останній набій для себе. Та тепер враз змінив свою думку. Небезпека, що зависла над господинею, якщо він боронитиметься, змушувала його відмовитися від оборони. Стиснувши ще раз у руці пістолю, він шепнув Соколові:

— Нам боронитися не вільно, бо тоді заб'ють господиню і сплять ціле господарство. Мусимо здатися добровільно. Зброю треба сховати.

Обережно, щоб не звернути на себе уваги ворогів, стали вони запорювати в

сіно пістолі та набої. Часу ще вистачило на те. І коли над ними показалася голова німця, що по драбині вилазив нагору, вони лежали спокійно, начебто затоплені в глибокому сні.

— Генде гох! — гукнув Гестапівець.

Кинувшись ніби від несподіванки, вони піднесли руки.

— Наділ! — упала команда. Слухняно зійшли вниз.

— Авсвайзел!

Дмитро та Сокіл сягнули до кишень і витягнули свої папери. У них були виказки, які підтверджували, що обидва вони мешкають у Львові й займаються торгівлею.

— Що ви робите тут? — спитав командир відділу.

— Вибралися в гори, щоб довідатися, чи не можна zorganizувати тут доставки бриндзи та овечої вовни, — вияснив Дмитро. — Заблудили, забрели вночі сюди і, побачивши сіно, зарилися в нього, щоб виспатися.

Командир уважно оглянув документи і зміряв з під лоба обох недовірливим поглядом. Один з Гестапівців тим часом перевірів особисту ревізію. Перевірив м кишень та кожний рубчик убрання, наказавши скинути навіть черевики. Одначе, не знайшов нічого підозрілого. Командир витяг з кишень записник, переглянув уважно свої записки, подивився на якісь знімки і крутнув невдоволено головою.

— Це таки не вони! — муркнув він. — Але й цих пташків залишати так не можемо. Візьмемо їх на станицю, а там побачимо.

— Форверц! — скомандував він обом заарештованим.

Їх пущено вперед, а позад них ішли Гестапівці з готовими до пострілу машинними пістолями. Про втечу годі було й думати.

І знов прийшлося Дмитрові мандрувати під ескортою поліції назустріч невідомому майбутньому. В голові завирувало від різних думок. Свідомість небезпеки, жаль, що не вдалося дійти до цілі та побачити зблизька легендарні відділи Української Повстанчої Армії, що про них він стільки чув на чужині, переплутувалися з особистим болем по втраченій свободі. Та треба було прийняти і це. Затиснувши міцно уста, тримав він гордо голову догори, щоб не дати помітити свого збентеження.

— Табір! — шепнув йому Сокіл, коли вони, промандрувавши кілька кілометрів, перейшли через гору і повернули на доріжку.

Дмитро глянув вперед і зрозумів, що означає те слово і куди то їх ведуть. Перед ним наїжився колючим дротом концентраційний табір. На його вид пригадалося Дмитрові чиєсь опозідання, що він чув його недавно, про заснування у Скільщині концентраку, де, під наглядом озвірілих польських фольксдойчів, каралися українські

селяни, що попадали за щонебудь у підозріння в Гестапо.

— Попалися! — шепнув ще раз Сокіл.

Дмитро не відказав нічого. Він багато чув про ці катівні, що їх безліч по цілій Німеччині та по зайнятих німцями теренах. Переїжджаючи через Краків до Німеччини, мав він нагоду читати листа, що його вдалося переслати з Авшвіцу українцями в'язнями. З цього листа довідався про неймовірно жорстокі відносини в кацетах, про садизм сторожі та самих в'язнів, що мали владу над іншими. Від товаришів чув, що такі відносини панують по всіх концентраційних таборах, куди заганяють людей звичайно для того, щоб, після вишуканих тортур, знищити їх фізично. Перспективи були не рожеві. Та виходу не було. Кидається до втечі, битися зі сторожею — значило згинутися на місці. А інстинкт самозбереження наказує людині навіть у безвихідній ситуації не втрачати надії і вижити нагоду, коли вдасться таки врятуватися.

Обох арештованих заведено до службової кімнатки і записано в реєстр в'язнів, після чого відведено до одного з бараків, де змішалися вони з давнішими мешканцями. Почалося нове, відрічне життя, багате на голод, важку працю та тортури й наругу сторожі.

— Ми вам дами Україне! — посміхалися з зайлою злобою польські фольксдойчі, відчуваючи особливу насолоду в тому, що й

під німецькою окупацією можуть винищувати українців. Жорстокі побої, навіть «ліквідування», цебто вбивства в'язнів, що не мали вже сил іти до праці, були щоденними явищами. Та в'язні привикали і до цього. Здушували в собі жадобу помсти, розуміючи, що, знесилені, вони неспроможні подолати озброєну та обережну сторужу і що за кожний бунт прийшлося б заплатити життям десятків і сотень товаришів. Мовчки зносили вони всі тортури, мовчки дивилися на те, як никли на очах їхні друзі, як гинули вони з рук садистів ні за цапову душу.

Слідства не ведено ніякого. Дмитро пробував був заявляти, що у нього всі папери в порядку і його повинні випустити, бо ж прогулька в гори не є ще ніякою провинною. Та його висміяли і завернули ні з чим, попередивши, що після другого рапорту він одержить прилюдно після апелю двадцять п'ять для приміру інших. В таборі він зобов'язаний виконувати слухняно всі накази й доручення, бо тут він не є ніяким студентом чи купцем, чи взагалі людиною, а тільки числом.

— Нумер біст ду унд зонст нікс вайтер! — закінчив розмову гестапівець. Дмитро тільки махнув рукою і не голосився більше до рапорту.

Вочорами після праці запізнався він з товаришами недолі. Були тут дуже різноманітні люди. Були звичайні селяня та

робітники, які попалися за те, що не хотіли їхати до Німеччини на працю, або за те, що не здали своєчасно призначеного їм контингенту. Були злочинці, усякі паскарі, але були також і політичні, що попали в підозріння за революційну діяльність проти націонал-соціалістичної Німеччини, супроти яких Гестапо мало замало доказів, щоб їх на місці розстріляти чи прилюдно повісити. Цих тримали тут звичайно, як закладників, і коли в якійсь місцевості було вбито німця, а винного не зловлено, тоді Гестапо вибирало кілька надцять таких закладників і їх прилюдно вішали на пострах усьому населенню.

Дмитро нав'язав знайомства саме з цією останньою групою. Між ними зустрів він і деяких своїх знайомих. Вони розповіли про те, що діється в Галичині, та представили йому інших політичних співтоваришів недолі. Зпоміж нових звернув Дмитро особливу увагу на Степана Медведя, здорового юнака, мовчазного, завжди спокійного й зрівноваженого. Він походив, мабуть, зі східніх земель. Його зловили випадково у мундирі советського вояка і, не можучи йому довести нічого, передали сюди. Дмитрові товариші сказали йому, що це визначний член Української Повстанчої Армії, колишній старшина, що перейшов до повстанців. Дмитро поговорив з ним і дуже собі його сподобав. Незабаром вони стали щирими друзями. З при-

вички не розпитував він Медведя про його родинні справи, бо знав, що й так правди не довідається. Про себе також не розказував нічого. Говорили тільки про загальні справи. Та саме в тих розмовах Степан імпонував Дмитрові своєю широкою освітою, а головне своєю національною свідомістю. Дмитрові не раз аж дивно було, як міг вирости отакий чоловік там, в умовах терору, виховуваний большевицькою пропагандою, зокрема в старшинській школі. Степан довідався, мабуть, від Дмитрових товаришів дещо про Дмитра, бо виявив супроти нього теж повне довір'я.

Склалося так, що вони обидва ходили разом до праці.

Одного разу прийшла Дмитрові думка ризикнути й zorganizувати втечу. Думку цю піддало йому те, що забрали його в числі дев'ятох інших в'язнів якось на заготівлю дров. Вони становили собою неформальний табір під охороною чотирьох СС-ів. З політичних в'язнів було їх тільки двоє: він та Степан. На випадок вдалої втечі, на його думку, Гестапівці не повинні були притягати до відповідальності тих, що в таборі, отже, можна було ризикувати, не наражуючи на небезпеку інших товаришів. Вміло zorganizувавши справу, можна було зліквідувати принаймні двох СС-ів відразу, а двох унешкодити

вити, і вирватися на вільний простір, здобувши два чи чотири кріси.

Своєю думкою поділився він із Степаном. Той вислухав мовчки, але по вогниках, що блиснули в його очах, пізнав Дмитро, що ця думка йому сподобалася.

— Треба над цим подумати, — сказав Степан.

Зустрівшись якось знову на самоті, вони повернулися до тієї самої теми. Розібрали всі можливості й уклали план утечі. Перебрали в думці всіх товаришів і визначили двох найбільш певних, що їх вирішили втягнути в останній хвилині до змови. Ішлося тепер про те, щоб в означений час кожний із змовників, маючи сокиру в руках, на умовлений знак кинувся на вартового і забив його зовсім, або принаймні унешкідливив на час, поки інші змовники не прийдуть на допомогу.

Прошло ще кілька днів, і вони вирішили, що час виконання задуму наспів. Наступного ранку треба було план реалізувати. Виконувати його слід було саме вранці, а не ввечері, коли відбувався апель, себто перелік усіх в'язнів, і їх втечу зараз же було б відкрито і вислано за ними погоню. А спинившись на волі вранці, можна було використати цілий день для того, щоб якнайдалі втекти від табору.

Після праці лежали вони мовчки на одному ліжку, потонувши в задуму. Були стомлені, але сон не брався. Лежали з за-

критими очима, ніби спали, щоб не викликали підозріння в інших. В їхній уяві розгортався в подробицях плян, що його мали завтра вранці здійснити. Ризик, ризичість дії, подих смерті і запах розкішної волі ставали виразно перед очима їхніх душ.

— Якщо ти вийдеш живий, — шепнув несподівано Дмитрові Степан, — і зустрінеш таку, що зветься Любця Бондаренко і що в Києві на Подолі жила, перекажи їй про мою долю. Вона одна розуміла мене завжди. Це моє єдине бажання.

— Добре, — відказав ще тихше Дмитро.

Вони замовкли і знову поринули в задуму, чи в сон. Говорити було незручно, бо побіч них лежали інші в'язні, і треба було бути обережним у всьому. А Дмитро замовк ще й тому, що слова його друга Степана скаламутили до дна його душу. Бондаренко Любця? Його найдорожча Любця, що її він залишив за Віднем, їдучи сюди для виконання наказу? Оце чарівне дівча з над Дніпра, що її образ так глибоко врізався в його серце, та сама, що присягалася йому недавно, що його єдиного любить і, не зважаючи на все, йому єдиному залишиться вірною? Що зв'язує її з Степаном? Хіба ж би може це не вона, а інша, що так зветься? Розпитувати незручно і не слід, Степан і так виявив багато довір'я до нього, зрадивши одну особу з посеред своїх найближчих

знайомих. Краще, мабуть, було б, якби він був не довідався назвиська Любці і не знав тепер, що це про неї мова...

Пригиснувшись міцно до «капойстрака», — соломою напханої подушечки, він блукав ще деякий час в уяві по Києву і коло Відня, по зелених горах і по табору, говорив з Любцею та своїми друзями, аж поки не заснув.

Прокинувся від гуку пострілів. Підвів голову, прислухаючись. У світлі світанку помітив, що всі в'язні, так само, як і він, повиставляли голови з ліжок. Десь недалеко густо гримали крісові постріли, цокотіли скорострільні серії та долітали відгуки боротьби.

— Що воно таке? — звернувся він до Степана.

— Сам не знаю, — відповів той здивовано. — Побачимо.

Він встав з ліжка і, обережно скрадаючись, підійшов до вікна.

— Сторожі немає. Вийдім на двір.

І справді, на дворі сторожі не було. Будка, де повинен був стояти стійковий, була порожня. Вони наслухували ще деякий час, аж нараз почули людські голоси. Зза горба з'явилися постаті з крісами в руках.

— Наші повстанці! — вигукнув радісно Степан.

Вони кинулися назустріч хлопцям, і незабаром довідалися від них про все.

На концентраційний табір на Святослав'ю під Сколем зробив наскок відділ Української Повстанчої Армії. В короткому бою зліквідовано таборову сторожу, а всіх в'язнів розпущено. Більшість в'язнів, а серед них і Дмитро та Степан, прилучилися зараз же до УПА.

Воля прийшла несподівано, ще більш принадна й романтична, як вони її уявляли собі.

Дмитро опинився там, куди вибирався по наказу з Німеччини.

- Стій! Хто йде?
- Свій.
- Кличка?
- «Калина».
- Відповідь?
- «Київ.»

Юнак, що стояв між кущами, спустив готовий до стрілу кріс. Він, мабуть, відразу пізнав по голосу та поставі свого коменданта. Одначе, наказ виконав як слід, бо повстанець мусить бути завжди обережний і перевіряти якнай докладніше кожного гостя.

— Нічого замітного? — спитав Дмитро козака.

— Все в порядку, пане сотнику!

У блідому сьйві місяця зауважив Дмитро, що стійковий стомлений. Йому стало жаль юнака, що не привик ще до партизанських невигод. Дмитро прокинувся рано і пішов перевірити стійку. Не спалося

і не збиралося на сон. Тому він вирішив заступити стійкового, а його послати в землянку.

— Твоя служба скінчена, — сказав він молодому повстанцеві. — Піди в землянку і виспись, як слід.

Повстанець не питав про вияснення. Раз дано наказ, його треба виконати. Він поздоровив по-вояцьки командира відділу і відійшов.

Дмитро залишився сам. Напружив слух і зір, щоб вслухатися в тишу і виловити в ній кожний найменший звук чи рух. Він чув виразно кроки повстанця, що відходив зі стійки, чув шурхіт галуззя, що його відхилив той, входячи до землянки, чув опісля, як легесенько від леготу шелестіло листя над головою. Було тихо і спокійно. При місячному сяйві видно було довить далеко стежку, що вилася поміж кущів та дерев. Стараючись задержати чуйність, він потонув у задумі.

Наче в калейдоскопі, майнули перед ним дні, що він їх пережив від часу виїзду з Німеччини. Зустріч з Любцею, прибуття зв'язкового, переїзд через Чехію, нічліг у гостинної бойкині, концентраційний табір, несподіване визволення, останні слова Степана перед приготовлюваною втечею. А потім рейди з повстанськими відділами та розмови з селянами. Особливо чітко відтворилися в уяві два моменти: зустріч з Любцею й останні слова Степа-

на перед задуманою втечею з табору. Де вона тепер? Що робить? Чи залишилася в Німеччині і чекає на вістку від нього? Чи й досі згадує його, як тоді, коли він сидів у тюрмі? Чи й тепер хотіла б їхати хоч куди, щоб зустрітися з ним, чи може... пройшло у неї все і зникло безслідно... Якесь почуття, солодке і миле, що заховалося десь глибоко-глибоко в серці, шептало йому, що вона вижидаеть його і мріє про зустріч, залишившись вірною. Та потім підповзали сумніви, пригадуючи картини, що їх викликали були в його душі слова Степана: «Передай Любці Бондаренко мій останній привіт і перекажи їй про мою долю. Бо вона єдина завжди розуміла мене.» Хто зна, може в цю хвилину й Степан не спить і пестить у своїй уяві Любцю, пригадуючи щось давне чи недавнє, що зв'язувало їх обох. Хто з них двох має більше право до неї? Може краще так і залишити все, хай розвіється в забутті, як чарівний сон? Або пождати, хай вияснить вона? Коли їй заляжатиме на ньому, то сама зуміє подати вістку про себе, коли ні, — хай думає, що він загинув десь у цій завірюсі, й забуде його. А він ще більше віддасться боротьбі, що розгортається чимраз ширше, і в ній теж знайде забуття своїх особистих справ. Але... чи годиться йому залишити все на її почин, чи має він виправдання для того, щоб мовчати й тепер і не

дати ніякої вістки про себе, хоч знає вже її адресу, як мовчав колись в тюрмі? Чи певний він, що вона його зрадила, чи це може тільки безпідставні підозріння, що так непотрібно томлять його?

— «Напишу! — вирішив він раптом. — Передам коротку замітку, що живу і пам'ятаю про неї. А далі хай буде, як хоче.»

Коли світанок прогнав темряву з зеленого лісу і хлопці, зірвавшись зі сну, вийшли з землянок, Дмитро роздав їм потрібні накази, а сам пішов у поблизькі кущі, як сказав їм, «досипляти». Поклавшись на зеленій траві, він витягнув з кишені записник, вирвав аркушик і написав коротеньке речення: «Я живий, працюю і жду нагоди, щоб знову зустрітися з тобою і розказати багато-багато.» Потім поклав записку в коверту, заадресував її до Любці й написав на зворотній сторінці адресу: «Бондаренко Дмитро, Львів.» Сьогодні має бути зв'язковий і йому передадуть усі листи.

Зв'язковий приїхав пополудні. Передав пошту і забрав те, що треба було послати на зв'язок. Від нього довідався Дмитро про новий терор, заряджений Гестапо. Щоб застрашити населення та зробити його більш податливим до виконання наказів окупаційної влади, німці повісили в Стрию прилюдно на ринку двадцять українських селян, між ними кількох жінок. Дмитро задумався. Треба було мстити»

ся. На терор треба відповісти терором. Але своє рішення слід якнайдокладніше продумати, щоб зопалу не натворити більше лиха, як користи. Свою думку сказав він старшинам, доручивши перш за все розвідці розвідати про рухи Гестапівських відділів та про їх наміри. В Гестапо були теж свої люди, що співпрацювали з ним за дорученням Служби Безпеки, збираючи потрібні для повстанців відомості.

Перед вечором повідомив стійковий, що до лісу наближається якийсь збройний відділ. Дмитро наказав поготівля. Повстанці розложилися в розстрільну вздовж дороги, що звивалася понад річкою, використовуючи гористий терен. За ними, зайнявши становище так, щоб мати перед собою для обсервацій шмат дороги, стояв стійковий з накладеною на скоростріль стрічкою набоїв. Дмитро зайняв і собі вигідне положення, скрившись старанно в кущах та маючи на оці дорогу. Він дав строге доручення чекати спокійно на його наказ. Лише на його постріл і на поклик до бою повинен цілий відділ засипати ворога крісовим та скорострільним вогнем. Після першої серії повинні всі стримати вогонь, щоб Дмитро міг кинути вогоргові домагання безоглядної здачі. Коли б же ж ворог рішився боронитися, тоді належало продовжувати боротьбу.

Повстанці принишкли. Запанувала тиша, така, що чути було, як гойдалися на ка-

лині листки. Очі всіх були спрямовані вперед. Минув деякий час, і на закруті дороги з'явився відділ української поліції.

«Це ті, що асистували при езекуції, — майнула Дмитрові думка. — Вони теж носять частину вини, будучи знаряддям ворога у виконванні його наказів.»

«Та все ж вони українці, — подумав він по хвилині. — Зголосилися до поліції, сподіваючись допомогти своїм братам, а потім угрузли несвідомо і — ні вперед, ні назад. З часом, коли повстанці їм вказують, що слід робити, вони відплатять ворогові за те, що мусіли робити тепер. У всякому разі, мститися на них не слід. Адже вони мусять асистувати, бо коли б навіть вирішили відмовитися і перейти в ліс, то на їх місце зорганізував би ворог нові відділи місцевої поліції. Все ж чинно вони не виступали проти свого народу і не мають на своїх руках братньої крові. Їх треба пропустити!» — запало у нього рішення.

Мовчки, з пістолем в руці, дивився він, як дорогою промашеровував відділ, як проходили безжурно поліцаї, не відчуваючи, що на них спрямовані дула крісів та скорострільів, і досить було тільки одного поруху пальцем командира повстанчого відділу, щоб вони попадали долів, залляті власною кров'ю.

Повстанці чекали в напруженні. У декого з них була особлива охота пустити кулю

тим, що, замість сюди до них, у ліс, пішли на службу ворогові. Та чекали даремно. Дмитро не дав знаку до пострілу. Відділ поліції пройшов попід їхні дула і зник у гущі лісу. Повстанчий відділ лежав ще хвилю, поки зовсім не затихли згуки паремаршу поліційного відділу та відгомін розмов. Тоді лише Дмитро відкликав поготівля і розпустив хлопців на відпочинок.

— Нищити слід не знаряддя, — пояснив він їм своє рішення, — а того, хто використовує це знаряддя.

За деякий час стійковий припровадив до Дмитра несподіваного гостя. Це був старий селянин, що хотів говорити з командиром повстанців. Привітавшись з Дмитром, він сказав, що з їхнього села має від'їхати валка, навантажена контингентом вим збіжжям. Валку супроводитиме відділ Гестапівців. Вона переїжджатиме якраз оцією дорогою. Гестапівці почувають себе цілком безпечними, не маючи, видно, ніяких вісток про присутність в околиці повстанців. Селяни хочуть, щоб їхнє збіжжя опинилося в руках повстанців, а тому він і повідомляє, щоб вони приготувалися. Крім того, він просить в імені селян, щоб при ліквідації валки повстанці потурбували трохи й самих селян, щоб можна було опісля виправдатися перед німцями.

Дмитрові сподобалась пропозиція дотепного дядька, і він обіцяв йому виконати

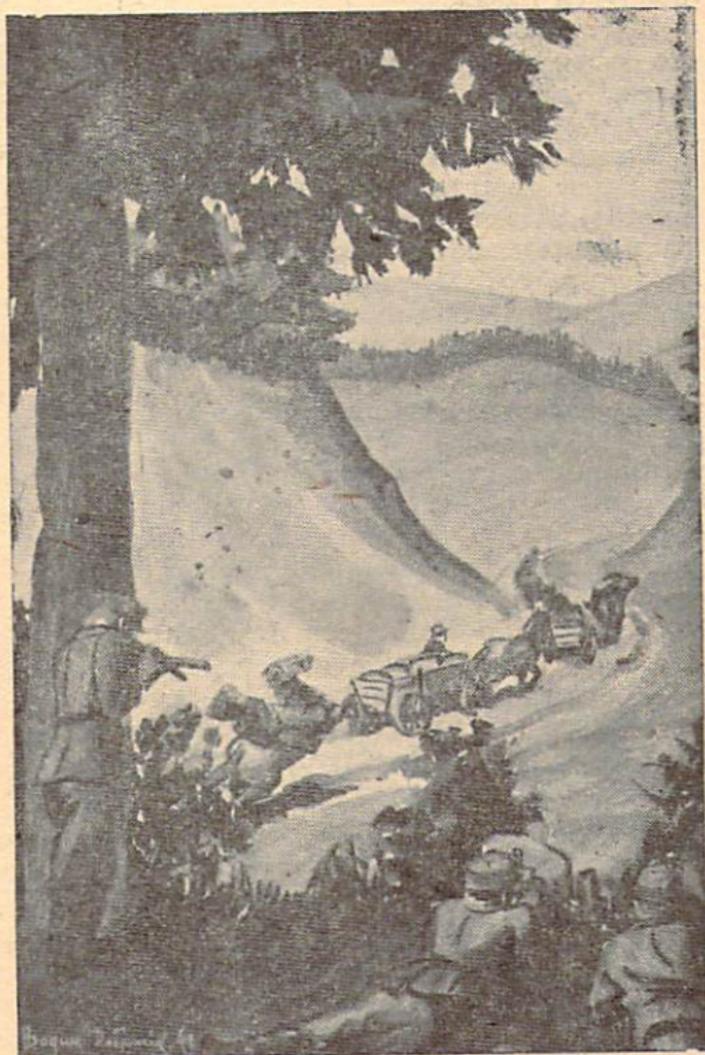
його прохання. Задоволений селянин повернувся назад.

Наступного дня повстанці приготувалися до зустрічі. Прийшлося деякий час дождити. Коли стійковий повідомив, що валка наближається, усі зайняли свої позиції.

Валка спокійно сунула до лісу. Попереду їхали двоє гестапівців, перекинувши машині пістолі через плечі. За ними помаху посувалися кільканадцять возів, навантажених господарським добром, а позаду — знову гестапівці. Збоку валки їхав на коні військовий, мабуть, комендант відділу. Дмитро дав наказ повстанцям стріляти тільки по гестапівцях, і лише тоді, коли вони стоятимуть у такому положенні, що при стрілянні не буде небезпеки поранення селян.

Коли валка опинилася під обстрілом повстанців, Дмитро подав знак. Гримнула сальва. Коні з несподіванки поставали дуба, а в відділі зчинилося замішання. Двох перших гестапівців забито.

— Руки вгору! Генде гох! — скомандував Дмитро. Селяни та німці слухняно піднесли руки. Повстанці збігли наділ і стали всіх обшукувати. Вони кричали й штурхали селян, що пробували не давати своїх мішків. Котрогось з дядьків потягнув повстанець так, що той заточився і впав. Але й він і всі дядьки в душі були вдоволені, що можна буде виправдатися перед німецькою слідчою комісією. Пов-

станці позносили з возів усе добро і на казали селянам завертати додому. Гестапівці вони залишили в себе. Перестрашені німці виясняли повстанцям, що вони невинні і виконують тільки наказ. Лише їхній командир затято мовчав, нервово торогаючи свій вус.

Дмитро наказав запровадити арештованих на поляну і оточити їх. Після цього вибрав найкращих стрільців і звелів наготовити кріси. Гестапівці поблідли. Вони зрозуміли, що тут—не жарти. Дмитро підійшов до них і оголосив їм по-німецьки, що рішенням Української Повстанчої Армії їх карається смертю за незаконний грабіж, за вбивства безборонного українського населення і за терор та виконання екзекуцій без суду. Після того дав наказ роздягтися. Кілька Гестапівців упало на коліна, благаючи ласки, інші роздяглися мовчки. Дмитро залишив їм ще кілька хвилин для того, щоб вони помолились. Але мало хто скористав з нагоди. Дмитро дав наказ стріляти. Хтось із засуджених гукнув ще «гайль Гітлер», декотрі закрили обличчя руками. Бухнули постріли, і десять тіл упало на зелену траву.

Хлопці позбирали зброю та убрання і в глибокій могилі поскладали рядом тих, що ще кілька годин тому підсвистували безжурно й любувалися повними мішками награбованого українського хліба та скринями, повними масла і яєць. Могилу зрів-

няли з землею так, щоб не було ніякого сліду, що тут когось поховано. Решту землі розкидали по лісі.

— Повстанчий закон суворий, але справедливий, — промовив Дмитро. — Тільки так можна повчити ворога, щоб зрозумів він, як уміє карати український народ.

IV.

Повінь яркого, сліпучого світла та літньої гарячі вливалася у відчинене вікно і заливала кімнату лісничівки. З поблизького лісу, що вінком обвив гарний будинок, доносився щибіт пташок.

Дмитро стояв біля вікна і гуторив з командиром Воєнної Округи «Захід», Гуцулом.

— Микитюк?—перепитав Дмитро і задумався, наче пригадуючи собі щось.

— Ти знав його? — спитав Гуцул.

— Мало, зовсім мало, в кожному разі знаю, що він зголосився з власного почину до нас і заявив готовість, як польовий душпастир, ділити долю й недолю УПА. Казали мені хлопці, що він з запалом і посвятою виконував свої душпастирські обов'язки і не ховався ні перед якою небезпекою. І — згинув геройською смертю.

Ще деякий час розмовляли вони про

найновіші події, про створення Української Головної Визвольної Ради, про Конгрес Поневолених Народів, що відбувся недавно з почину УПА, та про положення на фронтах. Після цього вийшли на подвір'я.

Тут було гамірне. Вихованці старшинської школи, що примістилися в будинках лісничівки, влаштовували кінні перегони. Нав'язавши мирні взаємини з мадярською дивізією, що розташувалася в околиці, повстанці закупили в мадярів гарних коней і тепер саме випробовували їх. Дехто з повстанців мав за собою військовий вишкіл при кінноті і ставав до змагання, підготований як слід. Але були й такі, що на коні їздили тільки в себе вдома, на селі, охляп на пашу чи з паші. З них було тепер найбільше забави. Їм заважали сідла, а один прямо скинув сідло і, простеливши коцик, сів собі на нього, прихилившись до гриви, ніби середньовічний татарин.

Командир приглядався до змагань і весело сміявся з потішних ситуацій, начебто були вони всі не в безперервному бойовому поготівлі, а десь далеко від фронту, на затишних тилах.

— Пане коменданте!

До командира підійшов гінець із запискою.

— Зголошую слухняно, зі звітом від сотника Різуна.

Командир узяв звіт, перечитав його і попрямував до своєї кімнатки. Він попросив за собою й Дмитра, наказавши гінцеві зачекати. Увійшовши до кімнати, він витягнув з шухляди мапу і, розклавши її на столі, став пильно її розглядати, закреслюючи олівцем деякі місця та роблячи на аркушику коротенькі замітки.

— Буде, мабуть, гаряче, — сказав командир. — Сотник Різун повідомляє зі Скільщини, що дорога на захід в Турчанщину замкнена. Німці блокують великими силами шлях від Синевідська до Рожанки. В Кам'янці зліквідовано німецький панцерник і взято в полон одного старшину та двох підстаршин. Стежа виїхала з Болехова. Значить, німці готові наступати на нас рівночасно з двох сторін. Треба добре простудіювати положення і розмістити, як слід, наші сили. Немає потреби виминати ворога.

Удвох розглянули вони ще раз карту північно-східньої Скільщини. Після цього командир написав коротку записку з наказом сотникові Різунові:

«Приготовити становища в Кам'янці і прийняти бій. Докладний наказ і план принесе зв'язковий.»

Командир скликав нараду своїх штабовиків. Він повідомив їх про своє рішення прийняти бій з двома німецькими частинами, що складаються, правдоподібно, з двох дивізій, і приступив до обговорення

пляну бою. Після обговорення кожний старшина дістав своє окреме призначення.

Партизанка відрізняється від звичайної війни ще й тим, що в ній не має командний склад особного безпечного приміщення. Вони мусять брати участь в бою, як і всі повстанці. Тим то звичайно при командирові залишаються тільки необхідні для нього старшини, а всі інші члени штабу розходяться по поодиноких частинах.

Дмитрові випало їхати до відділу Різуна.

По дорозі вступив Дмитро до квартири сотника Козака, що розташувався був у лісі коло Липи, щоб передати і йому плян бою. Під наглядом Козакового куреня був шпиталь. Дмитро заглянув до шпиталю. Привітався з головним лікарем, добродушним українським ескулапом, що, будиши колись в Українській Галицькій Армії, забажав і тепер брати участь у боротьбі, цим разом не з крісом, а з скальпелем в руці. Тут лежало коло 40 тяжко поранених повстанців.

При вході до шпиталю зустрів Дмитро медсестру Тетяну, з якою запізнався вже давніше. Молода 22-літня блондинка, з великими синіми очима, зустріла його привітно і попросила до кімнати. Дмитро щиро стиснув їй руку. Вона імпонувала йому своєю посвятою і холоднокрівністю. Та, дивлячись на обличчя дівчини, він бачив в своїй уяві не її, а свою забутню

Любцю, що залишилася десь там, у Німеччині. «Чи схотіла б вона кинути отак усе і переїхати сюди, щоб в небезпеці й невідгоді рятувати життя повстанцям?» — промайнула у нього думка. Але він потер швидко рукою чоло, ніби зганяючи неперітні думки, і привітався з повстанцями. Кинувши поспіхом декілька слів біля кожного лжка, від попрощався з усіма, щоб наспіти вчас до Різуна. Треба ж приготувати своєчасно все, щоб ніяка несподіванка не заскочила повстанців.

Різуна, що командував курунем, застав Дмитро у розпалі праці. З задоволенням привітав він Дмитра і став пильно студіювати на мапі околицю, прислухаючись уважно до Дмитрових пояснень. Довідавшись, що Дмитро залишиться під час бою при ньому, радісно усміхнувся.

Увечері, в блідому сяйві місяця, поміж кущами ворушилися, мов привиди, повстанці, займаючи позиції та розставляючи скоростріли й гармати. Розставлені тут і там стійкові наслухували пильно та слідкували за кожним найменшим порухом.

Наступав день 9-го липня 1944 року.

Була точно п'ята година ранку, коли посланець збудив сотника Різуна та Дмитра і повідомив, що німці наближаються зі сторони Болехова через Тисів і Брязу. Сіун зірвався на ноги і віддав відповідні накази. Разом з Дмитром вийшли вони аїкрай лісу і зайняли таке становище,

щоб мати легкий зв'язок з усіма частинами куреня, а водночас могли обсервувати перебіг бою.

По першій перестрілці з німецькими стежами, німці розвинулися в розстрільну. Засвистали крісові та скорострільні кулі, заблмали вогники, і сіра маса німецьких вояків, вилискуючи шоломами в промінні вранішнього сонця, підповзаючи на руках, пішла в наступ. Та зі сторони повстанців посилався цілий рій вогників. Повстанці привітали німців кулеметними серіями. «Ком, ком!» — вигукували вони німцям.

Відсіч повстанців була багато сильніша, ніж німці сподівалися. Після півгодинної перестрілки ряди німців захиталися, і вони почали поспішно відступати, забираючи своїх поранених товаришів. Відступивши поза лінію обстрілу, вони переформувалися і почали наступ вдруге. Повстанці привітали їх і цим разом цільним вогнем. Німці наступали вперто, та видно було, що в них були дуже слабкі відомості про сили та розташування повстанців. Добре скритого ворога, що зумів, як слід, замаскувати в лісі свої становища, пізнавали німці лише по вогню. Тому, щойно тепер змінювали вони свої позиції, намагаючись ударити в якесь одне місце, що дало б їм змогу прорвати повстанську лінію і вдарити на зади. Але це не вдалося. Повстанці зайняли надто вигідні становища і

були надто цільно. Отож, німецькі ряди знову захиталися і відступили.

Наступана коротка передишка.

Коло сьомої години на шляху зі Скелього піднеслася курява. Звідтам надходила в бій нова сила. Різун звернув у тому напрямі свій далековид і став пильно приглядатися до довгої чорної потвори, що підновзала звідтам до лісу. Він вридивлявся хвилину мовчки, а потім опустив далековид і весело посміхнувся до Дмитра.

— Мадяри! — сказав він.

— Виходить, що всі відомості точні. На поготові, само собою, треба завжди бути. Обережність — найважливіша річ. Та все ж треба виконати все згідно з нашою умовою з ними. Побачимо, чи й вони виконають.

Різун послав на становища відповідні накази. У лісі залягла цілковита тиша. Щойно коли мадяри в силі одного полку, машеруючи колоною, зблизилися на віддаль трьох кілометрів, з позицій повстанців ригнуло вогнем. Але Гранатометні стрільня, згідно з наказом, падали тільки перед полком та поза ним. Не зважаючи на це, мадяри почали в паніці відступати. За двадцять хвилин вони зникли з обрію.

Кілька годин після цього пройшло спокійно. Німці перегрупували свої частини, пригтовляючись до нового наступу. Різун переслав тим часом наказ пригтовитися до відступу на Лопату. Там на горі були

прекрасно розбудовані позиції з бункрами та кулеметними гніздами, що їх вибудували були маляри, приготувавшись до боїв з большевицькою армією. Ті укріплення вирішено використати для головної розгри з німецькими силами.

Після полудня прийшла вістка, що німці наступають також з Либохори в напрямі Лопати. Відступ на Лопату треба було прискіпити. Важку зброю витягнуто поспішно з її крівок і відтранспортовано до бункру на Лопату. Швидко після цього почали німці знову фронтовий наступ на повстанські позиції. Відстрілюючись, повстанці вдавали, що наступ цим разом справді сильний, і почали поволі частина за частиною відступати. Відступ проваджено з математичною обрахованістю. Коли одна чота, чи навіть рій, потребували перебігти на нові позиції, інші частини зміцнювали вогонь, звертаючи увагу на себе і охороняючи частину, що відступала від німецького обстрілу. Таким чином вдалося провести відступ без жадних утрат. О сьомій годині вечора становища були зайняті.

Заохочені відступом повстанців, німці почали одчайдушний наступ на Лопату, чуючись певними тим більше, що й з протилежної сторони Лопати озвався вогонь німецьких частин, що наступали від сторони Либохори. Перед самим наступом німецьких частин спробували ще раз наступати маляри. Але їхній наступ закін-

чився тим самим, що й попередній. Після обстрілу їхніх рядів, що по суті не заподіяв ніякої шкоди через те, що команда УПА була в порозумінні з командою мадярських відділів, вони знову розбіглися. Німці, будучи певні легкої перемоги, залишили їх в спокою, ідучи в бравурний наступ власними силами. — Форверц! Форверц, камераден! — чути було їхні бойові заклики.

— УПА, генте гох! — вигукував дехто з них в сторону повстанців.

Та біля гори зустріла їх надзвичайно болюча несподіванка: з отворів бункрів носився град куль, надзвичайно цільний не тільки тому, що кожне гніздо мало стисло скреслене поле діяння своїх кулеметів, а при обслузі вогнеметної зброї сиділи досвідчені стрільці, але ще й тому, що німців піднящено зумисне близьенько. Німецькі ряди захвилювалися, мов збіжжя під подувом нежданої бурі. Найкращі багнети задрожали в руках. Усі попадали ниць, щоб знайти якусь забезпечку і закидати бункри ручними Гранатами. Та намагання ворога були безуспішні. Бункри побудовані були так, що Гранати не могли їм вдіяти нічого. Але німці таки не здавалися.

— Форверц! Форверц! — поїсся по їхніх рядах знову наказ. Зірвавшись з землі, німці пробували були перейти в новий наступ, але й цим разом нічого не вийшло

— Майн Гот! Пардон, камераден! — кричали деякі з них, заливаючись кров'ю. Інші, притискаючи рукою рани, виймали другою рукою хустинку і махали нею, благаючи пощадити життя. Були й такі, що пробували далі йти в наступ. Але швидко побачили й найбільші одчайдухи, що дальший наступ є божевіллям. Намагаючись зберегти порядок, вони почали швидко відступати на села Камінку, Брязу і Либохору.

Виждавши, поки німці відступили якнайдалі від Лопати, Різун дав наказ куреневі відступати на позиції старшинської школи. Вийшовши з бункрів, повстанці ствердили, що в числі бою було між ними всього троє легко поранених.

— Добре справилися хлопці, — промовив з задоволенням Дмитро.

— Якщо піде так, як сьогодні, то німцям раз на завжди відпаде охота наступати на УПА, — усміхнувся вдоволений Різун. — Я певен, що німців усього сьогодні далеко поза сто.

* * *

Наніч розбрівся курінь Різун по приміщеннях школи на заслужений відпочинок. Акцію вночі перебрав курінь Коника. До цієї акції не треба було навіть цілого куреня. Поважних боїв уночі не могло бути. Німці старалися використати цей час

для підтягнення важкої артилерії, щоб концентричним гарматним вогнем на бункри підготувати їх для здобуття. Обережно підсувалися вони під гору на вигідні становища.

А повстанці тим часом, пропустивши фронтові частини на позиції кругом Лопати, підійшли під мости на всіх шляхах, що вели до Лопати і підмінувавши їх, над ранком висадили в повітря. Зайняті приготуванням наступу, німці й не помітили, що діється на їхніх тилах.

— Наступають! — посміхнувся вранці Різун до Дмитра, коли гарматний рев потряс повітрям.

Німецька артилерія почала барабанний вогонь на Лопату. Будинки, що були на краю гори, загорілися. Задрижали бункри від безперервної зливи вогню. Обстріл був справді сильний і розчислений.

— Тепер в наступ! — посміхнувся знову Різун, коли барабанний вогонь затих.

І справді, кулеметні та крісові постріли й відгомін далеких криків, що їх чути було в погідному равку, свідчили про те, що німці йдуть на гору. Минуло ще кілька канадцять хвилин, поки вони зорієнтувалися, що на Лопаті вже немає ні живої душі. Щойно тоді зрозуміли вони підступ ворога і стали розглядатися. Тим часом зв'язкові повідомили, що повстанці, висадивши мости, відрізали їх цілком від вихідних баз і унеможливили доставу аму-

ніції та харчів. Огірчені неухахом, поча-
ли німці відступати з гори на села.

— Лазять по хатах, мов п'яні, — говори-
ла після обіду дівчина, що прийшла з
Бязи повідомити про те, що діється на
селах.

— Ферфлюхтують на все і платять, скіль-
ки селяни хотять, щоб тільки продали їм
масла, яєць та горілки, — додала її под-
руга. — Раді б залишити вже повстанців в
спокою, щоб тільки вирватися на безпечне
місце.

Кілька разів пробували німці вирватися
з обруча, та за кожним разом зустрічав
їх несподівано концентричний вогонь пов-
станських скорострілів.

Наступні два дні пройшли без знач-
них боїв. Німці не наважувалися на прорив,
вижидаючи вияснення ситуації. Вони че-
кали, мабуть, на акцію другої дивізії, що
мала б наступати на повстанців з боку до-
лини. Від наступу цієї дивізії залежала
їхня доля.

Вночі з 11-го на 12-е звела старшинська
школа кілька боїв з німцями коло школи,
бо тут вони пробували прорватись. Одна-
че, сотенний Коник відбив їх легко. Нім-
ці пробували ще раз прорватись у цьому
місці скупченими силами о другій годині
ранку, але й тим разом безуспішно.

Повернувшись з куренем Різуна до шко-
ли, Дмитро перейшов назад до штабу,

щоб допомагати Гуцулові в передаванні наказів.

— Бій ще не скінчений, — зауважив Гуцул, коли Дмитро з задоволенням став розказувати про успіхи Різунового куреня.

І справді, 12-го доніс вістун командирів, що положення на відтинку Долина-Солотвина Мізунська дуже критичне. Нові частини німців силами повної дивізії розвинулися на шляху Долина — Велдіж — Мізунь — Солотвина Мізунська, приготуючись до наступу в напрямі Вишківського просмику. В Мізуні розташувалася німецька артилерія,

— Пане коменданте, зголосив Гуцулові вістун, — з Мізуні прибув гість.

— Введіть його!

Вістун впровадив старенького сивавого бойка.

— Слава Україні! — привітався селянин.

— Героям слава! — відказав Гуцул і, вказавши гостеві крісло, попросив його сісти. — Розказуйте, будь ласка.

— У нас, — почав повагом бойко, — розтаборилась артилерія. Артилеристи, роздобувши по хатах дещо зі'їсти та випити, заприятнілися з нами. А я служив за небіжечки Австрії при артилерії, перебув італійські офензивки як артилерист, і на машинах ще й до сьогодні трохи розуміюся. Зайшов я до них і, розмовляючи про це та про те, став розглядати наставлені гармати. Дивлюсь, а там усюди чотири тися-

чі двісті. А то, от прошу, — він підійшов до мапи і показав пальцем, — наставлено тут-о на гаївку коло Липи. То вам треба про це знати і приготуватися. Я повернуся додому і буду старатися надалі приглядатися до того, що вони роблять. Та й своїм дівчам посилятиму до вас звідомлення.

— Спасибі вам! — подякував Гуцул, стиснув гостеві руку і відпровадив його аж на двір. А повернувшись, дав доручення негайно евакуювати старшинську школу на верхи Яворинки. Рівночасно дав наказ куреневі Козака зайняти становища в лісі коло Липи, евакуюючи попередні становища, бо, як донесли селяни, друга група німецької артилерії обсадила верх Батагів. Треба було евакуювати також шпиталь та курсисток. Гуцул вирішив поїхати туди сам, щоб особисто допомогти хворим та незброєним частинам і запобігти паніці.

— Чи не краще було б нам висмикнутися з цього положення і зайти німців ще раз з іншої сторони? — підсунув Гуцулові думку Дмитро.

— Тактично воно було б добре. Однак, нам не можна залишати цього терену, бо в Липі розбудували ми зброєневі вартати, що мають для нас надто велике значення. Крім того, треба було б тоді перенести якнайшвидше відділи радисток, медсестер, радистів та юнаків, разом коло

чверть тисячі неозброєних і небоєздатних людей, які можуть впасти в паніку і викликати непотрібне замішання в наших рядах. Маю надію, що нам вдасться таки змусити німців до відступу. У них, як виходить зі звідомлень, бойовий дух помітно підупав. Грізною для нас є тільки ота частина наших позицій з боку Долини, де наступає нова дивізія. Та я виберуся зараз туди особисто і розгляну на місці положення. А тим часом, швидше до шпиталю!

Закинувши в штабі службового, Гуцул разом з Дмитром подався зі Слободи Болеківської до шпиталю. Віддаль була невелика, і вони скоро були на місці. Начальник шпиталю був спокійний. Але в очах Тані, що вибігла їм назустріч, та інших медсестер видно було нервове напруження і неспокій. Чуючи часті постріли, вони припускали, що найповажніша частина бою ще перед ними.

— Як почуваємось? — усміхнувся до них Гуцул.

— У нас все в порядку, — відказала Таня. — Поранені спокійні.

— Бо й зовсім нема чого непокоїтись. Німцям ми дали вже трохи школи, та й ще дамо, — сказав весело Гуцул.

— Звичайно, ми не можемо розвинутися у фронтальну позицію і боронити за всяку ціну кожне наше становище. Наша тактика вимагає маневрів, бо тоді ми може-

мо без найменших жертв завдавати во-
рогові дуже болючих ударів, як це й зро-
блено позавчора на Лопаті.

Обличчя Тані випогодилося.

— Бачу по вас, — сказала вона, — що
положення й справді не грізне. А то я
вже трохи боялася за хворих.

Гуцул задумався.

— Хворих, — сказав він по хвилі, — і
справді варт було б перевести в безнечи-
ше місце: бо пункт, де знаходиться шпиталь,
надто помітний для бойових операцій.
Німці можуть подумати, що там розмісти-
лися якісь наші спецчастини, і тоді... А
«зіхер» є завжди «зіхер»!

Гуцул навмисне говорив це голосно, щоб
його чули й інші. Він крадькома поглядав
на годинник, бо, згідно з донесенням се-
лян, що підслухували розмови і накази
німецької команди, наступ мав початися
після дев'ятої години. Значить, до дев'ятої
мала бути закінчена евакуація.

— Про спокій і безпеку хворих треба
дбати особливо, — зауважив знову Гуцул.
— Мені треба буде зараз від'їхати, а я хо-
тів би бути особисто при перевезенні шпи-
талю. Тому прошу зараз же приступати
до евакуації.

Обслуга кинулася виконувати наказ. Гу-
цул, а за ним і Дмитро, увихалися, загля-
даючи в кожний куток, щоб безжурними
заувагами та жартами піддержати всіх

на дусі і не дати додуматися, яка велика небезпека зависла над їхніми головами.

Задум удався цілком. Шпиталь перетранспортовано на села Липу, Лужки і Слободу. Селяни поставилися дуже прихильно до доручень повстанців і, з власної ініціативи, доставили потрібну кількість підвід. Хворих перевезли на вигідно застелених сіном возах і влаштували по селянських хатах. О дев'ятій годині приміщення, де вони лежали досі, були вже порожні. Повертаючись, Гуцул одержав звідомлення, що й старшинська школа закінчила вже евакуацію, і остання чота відійшла на верхи Яворинки.

У службового, що залишився був на командному пункті, довідався Гуцул про ще одну несподівану допомогу повстанцям. Побіч налаштанню розвідчої сітки, завдяки селянинові-артилеристові з Мізуні, налаштовано зв'язок із Солотвиною Мізунською. Саме в лісничого у Солотвині розмістився німецький штаб. Дівчата лісничого знали німецьку мову. Вони уважно підслухували все, що говорилося в штабі, і точно щогодини пересилали ввечері звідомлення до команди УПА.

* * *

Команда незабаром переконалася, що з селянина-артилериста справді ще не аби-який вояка, і що за двадцять п'ять років

він не забув того, чого навчився, колись, обороняючи державу Франціска Йозефа.

Чверть години після десятої почала бити німецька артилерія на будинки старшинської школи та шпиталю. Зараз же після першої серії загорілася школа. Невдовзі спалахнули приміщення, де ще недавно містився шпиталь. Коли б не вчасне повідомлення, то з хворими та з старшинською школою було б і справді погано.

— Молодець дядько! — кивнув з признанням головою Гуцул. — Багато хлопців урятував він своєю пильністю.

Не зважаючи на небезпеку, Гуцул вібрався на оглядини позицій.

— Справа зовсім не така погана, як могло б здаватись, — сказав він Дмитрові, оглянувши кілька становищ.

— Німці не мають охоти йти відразу в наступ. Доля першої дивізії навчила їх, мабуть, обережності. Вони будуть пробувати гарматним вогнем змусити нас вийти з лісу або здатися. Ми ж можемо спокійно дати їм хоч би й кілька днів для того, щоб вони засипали вогнем становища, на яких немає ні одного повстанця.

Міркування Гуцула виявилися зовсім правильними. Впродовж цілого дня німці не переходили в наступ, а обмежувалися гарматним обстрілом становищ, де, на їх думку, повинні були бути повстанці. А повстанці сиділи на нових містах, будучи завжди своєчасно повідомлені дівчатами з ліса

ничівки в Солотвині про пляни німецького штабу.

— Перша дивізія відступає на Болехів, — прийшло повідомлення 14-го липня після обіду.

— Зробити засідку, — наказав командир зв'язковому.

— Вже зроблено, — відповів зв'язковий.

— Між Брязою і Тисовом сидить наша засідка.

— Чудово! — кивнув задоволено головою Гуцул. — Треба сказати їм гарне «до побачення», щоб довго нас тямили.

Вийшовши з лісу, Гуцул та Дмитро розглядали далековидами шлях, що вів на Болехів. На шляху роїлося від німецьких вояків. Довгими рівними колонами машерували вони на Болехів, сподіваючись, що повстанці зайняті обороною перед другою дивізією; допомагати другій дивізії їм, певно, не хотілося.

Була сьома година вечора, коли довгі ряди німецьких військ наблизилися до місця, де сиділа засідка.

— Ось, зараз почнеться, — сказав Гуцул.

Ніби у відповідь на його заувагу закотили скоростріли і загунали гарматки. Німецькі колони захвилювалися. Зберігаючи все таки порядок, під вогнем дивізія стала швидко розриватися на малі частини і розсипатися в розстрільну. Німці, видно, були цілковито дезорієнтовані. Ворог був скритий. Не здаючи собі справи щодо по-

зицій та сил противника, вони вертілися нерішуче, не знаючи, на що рішитися. Але швидко таки опам'яталися і, розставившись у розстрільну, пішли у наступ, в ліс, звідки сипалися кулі повстанських ско-рострілів. Та повстанці не хотіли стриму-вати наступу. Вони швидко змінили по-зиції і, засипавши ще кілька разів німців з різних боків кулеметним вогнем, відступи-ли. Пересвідчившись, що шлях вільний, німці відмовилися від дальшого наступу і, стягнувшись на шлях, відмашерували.

— Але ж бо й набили їх! — говорили другого дня селяни, що прийшли до пов-станців з Болехова. — В місті справили німці похорон своїм жертвам. Яких двісті возів везло німецькі трупи.

— Повна воєнна сотня, — сказав Дмитро, — лягла спочивати в землю, з якої вони думали зробити колонії для своїх земля-ків «іберменшів».

Вістка про долю першої дивізії долетіла до частини другої німецької дивізії. Вони й наступного дня не переходили в наступ. Старшини стали дуже говірки у зустрічах з селянами і висловлювали досить недвозначе-ні натяки, що вони були б дуже задоволені, якби повстанці зникли кудись, бо не тре-ба було б тоді ані їм, німцям, ані пов-станцям наражати свого життя на небез-пеку.

— Втечуть! — промовив Гуцул, слухаючи

звідомлення про такі настрої серед вояків другої дивізії.

Його припущення були правильні. Частина другої дивізії таки не перейшла в наступ. Бачачи, що повстанці не відступають і не реагують на їхній гарматний вогонь, вирішили такі уступити самі. Вранці 16-го липня німецькі частини під охороною панцерних авт зібралися на шляху і непомітно зникли.

Повна перемога припала частинам Української Повстанської Армії. Втрати, що їх зазнали в бою повстанці, були на диво маленькі.

V

В бункрі пораненим не так вигідно, як у лісничівці, чи якомусь іншому привітному будинку, але зате безпечно. Зрештою, бункер, що його вибрано на шпиталь УПА, не такий то вже тісний та непривітний. Його збудували німці, приготовляючись до позиційної війни і призначили, мабуть, для своєї команди. Він був старанно викінчений, як на бункер справді обширний, із маленьким віконцем угорі, яке крилося між корінням кременого дуба.

Сюди перевезено після бою всіх легко поранених бійців УПА. Важко поранених розміщено по міських шпиталях при допомозі організаційної сітки ОУН тому, що там вони мали кращу лікарську опіку, всі потрібні ліки і — на важко поранених ніхто поза лікарями уваги не звертав.

Дмитро вийшов з бою зовсім ціло. Та для поранених друзів мав він тим більше співчуття. Користаючись вільним часом, він вибрався відвідати хворих.

— Здорові були, друзяки! — привітався він, ввійшовши до бункра.

— Здоров, друже сотнику! — відповіли йому.

Дмитро обкинув поглядом поранених і усміхнувся вдоволено. На всіх обличчях побачив він спокій, а в очах — юнацьке завзяття. Ні в кого не помітив він і тіні того знеохочення й утоми, що розливаються по обличчях поранених фронтовиків.

Дмитро підійшов до першого ліжка, стиснув дружньо руку стрільцеві й обмінявся декількома думками. Потім перейшов до другого. Але швидко загальна узага звернулася кудиінде.

— А, Маруся, Маруся прийшла!

— Добридень, добридень! Слава Україні!

Дмитро глянув і собі на нового гостя. В дверях стояло молоденьке дівча у простому, селянському вбранні, з великим глечиком в одній руці та торбиною в другій.

— Свіженької сметани принесла та трішки колачиків, — сказало дівча дитячим голосом.

— Це наш янгол потіхн, — поєс тив Дмитрові стрілець. — Щодня відвідує нас і приносить усе чогось. Кажуть, що село обложено й стережене, а воно нічогоіснько собі з того не робить.

Дмитро глянув у розсміяні щастям сині волошки дитячих очей:

- Ти з села тепер?
- Так.
- Стоять у вас німці?
- Стоять.
- І ти не боялася йти сюди?
- Чого? — здивувалось дівча.
- Хіба ж ти не знаєш, що за допомогу українським повстанцям німці суворо карають?
- Знаю. Так що з того?
- А якби тебе зловили?
- То сказала б — трудно!
- І смерті не боїшся?
- А з вас усіх хіба боявся хтонебудь, як йшли ви в бій за нас?
- Дмитро був заскочений відвагою дівчини.
- Ну, — спробував ще, — нам інша річ: ми вже старші.
- Це все одно! — відказало дівча. — Мені дідусь оповідав, що різниця тільки в тому, за що людина гине. Кістлява, беззуба смерть, казав дідусь, забирає тільки тих, що на печі вмирають. Зрадників і таких, що тільки зло іншим роблять, забирають чорти прямо до пекла. А по душу того, хто гине за свій нарід, приходять янголи й беруть її з собою на небо. Я вірю, що це правда. Бо як умирав наш сусід, польський колоніст, що лише шкодив усім і доносив на всіх до НКВД, а потім до Гестапо, то так кричав, що всі сусіди позбігалися. А по смерті мав таке викрив-

лене зі страху обличчя, що не можна було дивитися. Бо він бачив чортів, що прийшли по його душу. А от бачила я, як у місті розстрілювали німці українських повстанців: то вони були збиті, а однак спокійно ждали смерті і навіть усміхалися. А чому? Бо бачили янголів, що ждали на їх душі.

Повстанці з насолодою слухали оповідання Марусі. Дмитро чув, що і йому якось тепло стає на душі від цієї наївної, але такої щирої й захоплюючої віри сільського дівчати.

А дівча тим часом ходило поміж ліжка і роздавало стрільцям колачики та свіжу сметану.

— Це сусіди позносили. Як почувли, що тут недалеко лежать наші поранені повстанці, то всі схотіли нести. Але мій дідусь сказав: «Треба пляново, одні сьогодні, а другі завтра». І завтра я знову принесу цілий глечик свіжої сметани.

— Кажіть: чи не варто для таких людей прелити свою кров? — озвався щиро стрілець до Дмитра.

Дмитро перейшов до дальших ліжок.

— Степан!? — вигукнув враз з несподіванки, пізнавши на ліжку під вікном свого друга.

— Я, Дмитре! — усміхнувся Степан. — Давно тебе побачив, але жду спокійно, коли ти й до мене заглянеш.

— Поранений?

— Трішки дряпнула куля. Але не дуже.

— Як це?

— Пролетіла через праву грудь. Нічого серйозного — додав, помітивши занепокоєння в Дмитрових очах. — Пройде швидко.

— Почуваєшся краще?

— Так! Скоро знову зголошуся на становище.

Дмитро хотів присісти біля Степанового ліжка. Розглянувся за кріслом і — щастя, що в шпиталі було темно й Степан не міг зауважити, що Дмитро нагло зблід. На столику біля Степанового ліжка стояла звімка Любці!.

Дмитро повернувся обличчям до вікна.

— А тут мало сонця й свіжого повітря, — сказав.

— Так, — відповів Степан. — І обом їм я дуже радий.

— Як же це сталося з твоїм пораненням?

— А от я оповім тобі: ми останній раз бачилися, як я відходив на становище, правда? От я й пішов...

І Степан почав оповідати про свою пригоду.

Але Дмитро нічого з цього не розуміє, хоч слухає, здається, дуже уважно. Він вдоволений, що зачепив таку тему, при якій йому не треба відповідати. А рівночасно злий на себе самого, що він, сотник, який так сміливо дивиться смерті в вічі й не дуже бентежиться, коли побачить нежданно перед собою ворожі танки, те-

пер ось так збентежився, побачивши на Степановому столику фотознімку Любці. Як гімназист, що, переписуючи задачу, побачить нагло над собою допитливе обличчя професора!..

... Так! Тенер немає вже ніякого сумніву, що Степан передавав колись останній привіт його Любці. Значить — крапка. Його особисте, інтимне життя закінчене і — перекреслене... Так, перекреслене! Бо коли б не це, то хоч дорогий спомин про кохану Любцю залишився б у його душі назавжди. А так...

До бункра ввійшов хтось новий.

— Добридень! Він біля вікна?

— Так, прошу!

— Цей голос — це ще більша несподіванка для Дмитра. Це ж голос Любці!

Але він опанував себе вже настільки, щоб не затруситись. Він навіть не оглядається. Може це тільки причулося?...

— Стьопа!..

— Любчик!..

Дмитро чує, як двоє людей лучить палкий, довгий поцілунок. На мить серце його злається, перестало битись. Але тільки на мить, на один уривок секунди. Він знову дивиться в вікно, не оглядаючись.

— Як же ж ти взялася тут?

— Приїхала до Львова. А там довідалася й організаційним шляхом...

— А це мій друг Дмитро! — запізнає, пригадавши собі, Степан.

Дмитро повертається круто, з холодною чемністю.

— Дмитре! — скрикує Любця й кидається в обійми. Але Дмитро здержує її різким рухом:

— Так, але я, мабуть, тут зовсім зайвий. Я залишу вас, прошу, самих.

Любця стає, мов врита. Її чоло розрізують зморшки впертого думання. Вона дивиться хвилию мовчки на Дмитра, потім на Степана, а потім вибухає щирим сміхом:

— Ти про мого брата Степана?

— Брата? — підносить аж під самого чуба брови Дмитро — Це твій брат?

— Найрідніший і єдиний! — сміється Любця — Ех, ви, мужчини!

— Любчику!

Палкий поцілунок докінчує недосказане.

VI

«Vorsicht! Typhusgefahr! — Увага! Тиф!»
Дмитро дивився на цей напис, виписаний червоною фарбою на придорожній таблиці, й посміхався сам до себе:

— Ну, й дотепні хлопці!

Він проїхав повз таблицю доріжкою, що бігла в село, і став розглядатися пильно по полі.

— Ви вже вдома, друже сотник? — озвався з-між кущів голос. Кущі розгорнулися і з них вийшов стрілець.

— Заховався дуже добре! — похвалив Дмитро — І приглядаючись не помітиш, а не то проїжджаючи мимо.

— Навчився вже! — всміхнувся вдоволено стрілець.

— А тиф у вас страшний?

— На німців — дуже! Краще не наїжджати їм.

— Помагає таблиця?

— Помагає. Одинцем ускочить котрий, щоб награти на дорогу, то ми вже й нагодуємо його, що прямо до фіурера йти

по хрест... на свою могилу. А на більший відділ нам і пориватись було б важко. То вони побачать тільки напис і завертають. Бсяться шваби тифу не менше, як большевиків.

Дмитро в'їхав у село. Це було його рідне село, але він бував тут тепер тільки гостем. Його відділ оперував деінде. Це місце не мало ніякого стратегічного значення й тому УПА не держала тут ніяких частин.

Звернув на своє подвір'я. Прив'язав коня до воріт, а сам увійшов у хату. Йому назустріч блиснули радістю дві пари очей: його молодій дружини Любці та його матері.

— Щасливо?

— Щасливо.

— Як німці?

— Тікають безладно. Дали наказ, щоб усе населення добровільно тікало з ними, бо інакше стрілятимуть тих, хто залишиться. Але виконати цього вони вже не всілі. Чимало людей таки тікає з ними, але загал залишається.

— А большевики?

— Наближаються досить скоро. Вістки з зайнятих ними теренів говорять, що вони покищо не рухають загалу, а тільки всіх мужчин забирають до війська й відсилають на фронт.

— Ну, вони зручніші як німці! — зауважила Любця. — Проти всіх вони не ви-

ступлять відразу. Вони прикинуться вперед щирими приятелями-визволителями українського народу й виловлюватимуть найнебезпечніших для себе. А тоді лише покажуть своє справжнє обличчя. Знаю я вже їх!...

— А як почуваш ти себе з моєю матір'ю?

— Мені здається, що ми зроду рідня, — відповіла щиро Любця.

— Якби ж тільки Бог дав, щоб ти міг спокійно з нами жити, — додала мати, — Любця вповні собі це заслужила.

— А чи не має в тебе, Любцю, охоти їхати з людьми на еміграцію? Там безпечно від большевиків.

— А ти?

— Моє місце тут, в лісах...

— А моє — біля тебе! — сказала спокійно Любця. Тільки очі її блиснули вогнем завзяття й рішучости.

Дмитро пригорнув її міцно до себе.

— Спасибі тобі, Любчику, за це! Тільки боляче мені, що заради мене ти мусити чеш зносити гнітючий тягар підсоветського життя.

— Чого ти такий зарозумілий, що це заради тебе? — усміхнулася жартівливо Любця: — трішки заради тебе, трохи заради нашого сина, що повинен народитись на рідній землі, щоб змалку пізнати її й навчитися любити свою батьківщину як слід; а найбільше — заради того, що я — ди-

тина цієї землі, така сама, як мільйони інших, що не зрікаються її для особистих вигід.

Другого дня вранці поїхав Дмитро до міста. Мав важливу справу до директора Повітового Союзу Кооператив.

Директора застав у бюрі за розмовою з головою місцевого УДК.

— Ви, пане, до мене?

— Так, пане директоре!—відповів Дмитро.
— У пильній справі хочу поговорити з вами сам-на-сам.

Директор оглянув його допитливо від стіп до голови.

— Алеж, прошу говорити! Я ніяких тайн перед паном головою не маю. Це, прошу, голова нашого УДК, директор Чоботенко.

— Ну, хай! — погодився Дмитро. — Так ось у чому діло: я приходжу, як представник УПА...

— Я так і знав! — підхопив директор. — Потрібно вам якоїсь підмоги, правда? О, я душею з вами! Бідні хлопці так бідують! Ось я зараз напишу поручення до каси, щоб вам дали якусь підмогу. І пан голова теж дасть поручення до каси УДК, правда? Заслужили собі хлопці! П'ять тисяч — це хіба мало?

— Ні, пане директоре! — відповів спокійно Дмитро. — Не в грошах справа.

— А.. в чому? — збентежився директор.

— Нам донесено, що все майно коопе-

ратив вивозиться, так само як і магазин УДК. Тому я відразу говоритиму з обома панам.

— Ну, звичайно, вивозиться! — притакнув голова. — Не передаю ж його большевикам.

— Дуже розумно! Ось тому я й прибув сюди, щоб поінформувати вас, як передати все те Українській Повстанчій Армії.

— Як, прошу?... — зірвалися обидва на ноги.

— Просто: ви долучите свої вагони до вантажного поїзда, що відходить завтра між 3—4 пополудні. Що можна ще — прошу роздати людям; решта буде заладована до цих вагонів. Як поїзд опиниться в наших руках, це вже наше діло, — цим, прошу, не цікавитися...

— Молодий чоловіче! — вибухнув голова. — Мені здається, що ви загаяєтеся за далеко!...

— В чому?

— У вимогах! Хто вас уповноважив розпоряджатися народнім майном?

— Це я сказав на початку: Українська Повстанська Армія, репрезентант українського народу.

— Алеж ми директори, ми відповідаємо за майно перед народом!

— Так, і тому ви передасте його в українські руки. Народові.

— Пане! Ми вас можемо... — схопився голова, але директор торкнув його нервово

за руку. Голова важко відсапнув. — Ми вас можемо запевнити, що ми журимося тільки добром нашого бідного народу...— закінчив урвану фразу м'яко.

— Так, запевняю вас! — додав директор. — Тільки ж прошу не розуміти нас зле. Ми думаємо про тих, що мусять тікати на еміграцію й скитатися без опіки. Хто про них подбає? Тому ми й хочемо вивезти все добро для них. Це — наш обов'язок.

— Це справді похвальне діло. На жаль, я ще раз пригадую вам доручення УПА, що нероздане людям майно Союзу Кооператив і УДК слід заладувати в вагони й долучити їх до названого поїзда. Самим вам їхати цим поїздом — не раджу.

VII

Колони, колони, колони... Мов апокаліптична потвора, повзуть шляхом безконечні валки. Військо, обози, авта, фіри, піхотинці, втікачі.

А все — на південний захід.

Дмитро їде проти хвилі. На нього не звертає уваги ніхто. Кожний зайнятий тільки собою, з єдиною думкою: чим скорше й чим далі від фронту!... Це виписане виразно великими літерами на їхніх обличчях.

Дмитро мовчки придивляється до цього безладного й панічного відвороту, чи, вірніше сказавши — втечі «непереможної» німецької армії. В очах тих, що ще зовсім недавно так гордо й самовпевнено йшли на наказ «фюрера» будувати імперію й творити тисячолітню історію, він бачить тепер звірчаний жах.

— Здоров, Дмитре! — почув несподівано.

Під'їжджає до підводи, що стоїть край шляху.

— А, здоров Андрію! — зрадів колиш-

ньому шкільному товаришеві. — Куди Бог несе?

— На чужину, брате, жене, як бачиш, недоля! За хвилию пливу, нещасний... А ти?

— А я—проти хвилі.

— Чув, що ти одружився, то по дружину молоду поспішаєш?

— Ні! Дружина в моєї матері.

— Ну, так, але тепер, хіба, вибираєтесь поки час.

— Зовсім ні! Дружина в матері залишається, а я — в УПА.

— Чув, чув я про твої подвиги в УПА. І гордий, що такий славний у мене друг. Але тепер треба таки за хвилию плисти.

— Як кому, Андрію: кому за хвилию, а кому далі проти хвилі.

— Не розумію тебе! Ми — шкільні товариші, так будьмо щирі. Який глузд продовжувати збройну боротьбу, коли вона безвиглядна?

— Простіше: не тратьмо, куме, сили! ... Так?

— Ну, чого зараз спростачувати? Ми ж і далі плекатимемо в душі наші ідеї.

— Чим?... Що для квітів роса, те для ідей — гаряча кров, пролита в бою. Без неї ідеї пов'януть.

— А хіба ж ми мало пролляли крові?

— Для того, щоб величати минуле — багато; а для того, щоб творити майбутнє, треба свіжої.

— Героїзм безумства може й справді найкращий засіб патріотичного виховання. Але, чи ти віриш, що слабенькі сили УПА розіб'ють СРСР?

— Ще рік тому німецька армія була «непереможна», а сьогодні це тільки ось маса на смерть переполоханих людей.

— Так, але її розбила сила!

— УПА сильна ідеєю. А ідея міцніша, ніж мертво знаряддя.

— Кажуть. І я вірю в це. Та все ж таки — сьогодні вирішує техніка. Совети може знищити тільки ще міцніша технічно сила: США і Англія. Лише нова війна, що прийде...

— Приймемо, що так! Що ж тоді нам робити?

— Виждати! Одним—тут, другим—на чужині. Спокійно виждати!

— На те, щоб у висліді нових потрясень одержати нового пана? Чи мало ще того ждання? Ждав дехто большевиків і — діждався. Ждали деякі німців і — теж діждалися!...

— Ну, знаєш, це ж ще війна... Ще не відомо...

— Справді? Так, на чужині будши, простудіюй, що ждало Україну в разі німецької перемоги. Кріпаччина і панщина це—невинні іграшки в порівнянні з тим, що приготувляли для українського народу німці.

— Але це їм не вдалося.

— На щастя, так! Та з минулого треба таки чогось навчитися. Чи й далі потішати себе, що новий пан буде кращий?

— Як буде — побачимо. А сили треба таки щадити. Подумай, скільки найкращих людей згине в безвиглядних боях.

— Хай я буду злим пророком у відношенні до нашої еміґрації, але я запевняю тебе, що в найжорстокіших боях не згине стільки наших юнаків, скільки винародовиться на еміґрації. І ті, що впадуть в боях, стануть живою водою для нашого народу. А яка користь Україні буде з тих, що добровільно потонуть у чужому морі?

— А все таки нам треба числитися з тим, хто знищить нашого ворога, тобто...

— Правильно! Числитися з ними і — заставити їх заздалегідь числитися з нами. Вони мусять бачити українську націю свідомию своїх прагнень і незламною в своїх змаганнях. Бо інакше вони змінять лише барву на московському прапорі, залишаючи Україну «внутрішньоросійською справою», бо так і вигідніше їм буде.

— От у тому й діло, щоб їх поінформувати.

— І щоб тямити, що один вдалий рейд УПА більше скаже світові про Україну, як сто мертвих брошур.

— Це правда. Тому ми поділимося ролями: ви тут своїми геройськими чинами даватимете матеріял, а ми закордоном використаємо його для пропаґанди українсь-

кої справи. І, взагалі, ми виплекаємо там кадри провідних людей, що, повернувшись у слушний момент в Україну, вміло поведуть наше державне життя до кращого.

— Дав би це Бог! — зітхнув Дмитро. — Але я теж бував уже поза Україною. Знаю еміграцію і боюся, що вся добра воля емігрантів потоне в багні сварок і групових роздорів, а вся увага й снага буде присвячена тому, щоб якнайдошкульніше обплювати один одного...

— Дмитре! Я не розумію зовсім твого песимізму. Це було можливим колись. Але сьогодні — хіба ти не бачиш, хто вибирається на еміграцію? Мозок нації! Випробувані патріоти, досвідчені мужі. Світочі науки та громадського життя. Ми запізнаємося з чужиною, а чужину запізнаємо з нами! Ми плекатимемо все, що буде потрібним Україні, ми створимо моноліт здисциплінованих кадрів найкращого державно-творчого елементу!...

— Можливості для цього будуть великі, це правда. Тільки... там бракуватиме того цілющого елексиру, що ним є безпосередній зв'язок з рідною землею і своїм народом. Того чогось, що додає сили й віри, а рівночасно так зобов'язує до відповідальності за кожний крок.

— Так, але нас єднатиме й підтримуватиме спільна любов до нашої батьківщини, а керуватиме всіми нами свідомість долі

рідного краю й почуття відповідальности перед нацією й перед історією!...

Дмитро дивиться хвилину мовчки в даль.

— Андрію! Дивись: там он горять ліси! Там суне на наші землі кривавий демон руїни. А в лісах ждуть його лицарі безумства. Ти—поет, чи ж не кличе тебе серце до них? Кинь думку про еміґрацію, іди з нами! Своїми вогнистими віршами ти піддержуватимеш у них полум'я, що палає в їх душі! Іди з нами!

Андрій спустив зір.

— Я сказав тобі свою думку: мене жде там не менш важливе завдання. Прощай, друже!

Дмитро задержав Андрієву руку в своїй долоні.

— Хай буде й так! Ходім до спільної мети різними шляхами! І хай історія буде нам суддею!..

* * *

Колони, колони, колони... Мов апокаліптична потвора, повзуть шляхом безко-
нечні валки. Військо, обози, авта, фіри, піхотинці. Втікачі.

А все — на південний захід.

Між ними й Андрій, шкільний товариш Дмитра, і сотки таких, як він.

А Дмитро їде проти хвилі. Туди, де в далі горять ліси, запалені шрапнелями нового наїзника. З свідомістю, що тисячам

таких, як він, і, мабуть, йому самому
прийдеться заплатити своєю буйною голо-
вою за гордий прометейський виклик. Але
і з вірою, що їхня жертва не пропаде
даром. Понад димами пожеж бачить він
очима своєї душі заграву світанку!

